

Sustaining the Cycle of Poverty or Paving a Path to Empowerment? The Dual Role of Local Charities in Shaping the Poverty Coping Strategies of Migrant Families in Tehran's Deh-Vanak Neighborhood

Sedigheh Jabal Ameli^{1*}, Sattar Parvin¹, Sedighe Piri²

1. Department of Social Work, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

3. Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

* Corresponding author: Sedigheh Jabal Ameli. Email: sedi121jabal@gmail.com

Original Article

Abstract

Background and Aim: Poverty is a critical social issue that undermines human dignity and gives rise to a range of societal problems. This research aims to investigate the coping strategies employed by vulnerable migrant families and local charitable organizations in the Deh-Vanak neighborhood of Tehran in response to poverty.

Data and Method: The study employed a qualitative methodology, using an interpretive phenomenological approach and thematic analysis. Data were collected through purposive sampling, which involved semi-structured interviews conducted with 18 migrant families affected by poverty, as well as with 5 officials from four local charitable organizations.

Findings: Eighteen themes related to poverty coping strategies emerged from the interviews. These strategies, employed for survival, were categorized into three main types: active (both normal and abnormal), passive, and common strategies. The strategies of the charitable organizations were found to be a combination of "giving fish" (short-term aid) and "teaching to fish" (empowerment).

Conclusion: The coping strategies of the families are predominantly reactive rather than proactive. When charities focus on "giving fish," individuals are encouraged to adopt passive strategies. Conversely, when these organizations provide a platform for "teaching to fish," individuals are motivated to adopt proactive strategies.

Keywords: Charitable organizations, Deh-Vanak neighborhood, Migrant families, Poverty, Poverty coping strategies.

Key Message: Internal migration could be mitigated through a just and comprehensive approach to balanced national development. Furthermore, by fostering cultural development, charitable institutions can be guided to prioritize a "teaching to fish" policy when assisting vulnerable groups.

Received: 31 May 2025

Accepted: 09 September 2025

Citation: Jabal Ameli, S., Parvin, S., & Piri, S. (2026). Sustaining the cycle of poverty or paving a path to empowerment? The dual role of local charities in shaping the poverty coping strategies of migrant families in Tehran's Deh-Vanak neighborhood. *Journal of Social Continuity and Change*, 5(2), 279-309. <https://doi.org/10.22034/JSCC.2026.23219.1268>

Extended Abstract

Introduction

The Deh-Vanak neighborhood, situated within District 3 of northwestern Tehran, is widely regarded as a locality characterized by its favorable climate and a predominantly affluent residential population. However, coexisting with this conspicuous affluence, the presence of poverty is also markedly visible, creating a landscape of sharp socioeconomic contrasts. Often compelled by conditions of economic and social deprivation, families from various cities and rural areas within the country relocate to this area, where they typically establish residence in its less affluent sections.

Due to the neighborhood's distinctive traditional, historical, and religious character, in conjunction with its long-standing financial wealth, local charitable organizations, which are frequently headquartered in the community's well-established mosques, have historically assumed an effective role in providing support to vulnerable families. This study does not aim to provide a comprehensive analysis of the broad phenomena of poverty or immigration. Instead, its primary focus is to examine the specific strategies implemented by both the vulnerable migrant families residing in the neighborhood and its active charity centers as they dealing with poverty, as well as the reciprocal effects that emerge from their interactions.

Methods and Data

This investigation employed a qualitative research design, specifically an interpretive phenomenological approach. The research focused on vulnerable migrant populations residing in the Deh-Vanak neighborhood of Tehran. The primary data for this study were collected through a series of in-depth, semi-structured interviews conducted directly with participants in their residential settings to ensure a naturalistic context.

A purposive sampling strategy was employed to recruit participants, resulting in the selection of 18 families identified as belonging to the neighborhood's vulnerable migrant population. The specific criteria for inclusion in the sample required that participants express their voluntary willingness to be interviewed and have resided in the specified neighborhood for at least one year.

During a parallel phase of data collection, four well-established charitable organizations, each with a consistent history of at least five years of local engagement, were also included in the study. A total of five officials from these organizations were interviewed to provide an institutional perspective. All interviews were meticulously scheduled with prior coordination and proceeded only after securing the informed consent of each participant.

The comprehensive process of data analysis commenced with the full transcription of all interview recordings into textual format. This was followed by a systematic process of data reduction and the execution of initial coding stages. Subsequently, these codes were methodically classified into emergent thematic groups, which formed the basis for constructing a detailed thematic network. To ensure methodological rigor, the data analysis was explicitly guided by the six-stage thematic analysis framework developed by Braun and Clarke (2012), while the construction of the thematic network followed the three-stage model proposed by Attride-Stirling (2001).

Findings

The studied families experience multiple dimensions of deprivation, including unemployment, lack of suitable job opportunities, inadequate housing, livelihood difficulties, illiteracy or low literacy, various untreated physical and mental illnesses, inadequate insurance coverage, hopelessness about the future, social isolation, drug and alcohol addiction, as well as various forms of crime and social abnormalities. Individuals' strategies for coping with poverty are not proactive; rather, they are reactive responses to the country's policies, the functioning of effective institutions, and the manner in which social services are delivered. This study focuses specifically on the role of charity centers in this context.

1. Family strategies: Family strategies for managing poverty are categorized into two major groups: active and passive. The active category is further divided into two subgroups: normal (conventional) and abnormal (deviant) strategies. A third subgroup comprises approaches common to both active and passive groups.

1-1. Active (Normal) Strategies: In the active-normal approach, individuals employ poverty management methods that not only assist in meeting their own and their families' needs but also align with prevailing values, social norms, and legal standards. These strategies include: *economic foresight*, where families allocate a portion of their current income for the future through savings and self-insurance, despite the limitations of such measures. In the realm of *self-employment*, families generate income through various businesses or home-based production; however, they are constrained by a lack of suitable space for sales and production, as well as limited economic incentives. The *empowerment approach*, involves participation in skill-training workshops and educational programs offered by charity centers, reflecting families' commitment to managing their livelihoods and enhancing their capabilities, even within temporary and low-wage jobs. Finally, families have succeeded in creating new economic opportunities through constructive *social interactions*, which contribute to their social and cultural development.

1-2. Active (Abnormal) Strategies: In active-abnormal strategies, individuals focus solely on generating higher income with minimal effort to escape poverty, disregarding the means of achievement, even if these means are norm-breaking or criminal. Among these strategies, *criminal income generation* is notable; due to unemployment, livelihood necessities, and a lack of suitable job opportunities, some families replace low-income jobs with drug-related activities. From their perspective, these activities are merely a means of income generation, although legally considered criminal. Furthermore, some individuals *exploit charitable support*, viewing it not as a supplement but as a right or a financial strategy to compensate for their deprivations, particularly in the absence of an integrated management system. The strategy of *dropping out of school* arises from the family's need for children's income—a present-oriented strategy that limits future job opportunities and complicates escaping the cycle of poverty.

2. Passive Strategies: Passive strategies adopted by families are predominantly reactive. Although they enable short-term survival, they do not contribute to breaking the cycle of poverty in the long term. These approaches include *reducing essential expenditures*, where families, in order to cope with poverty, cut back on health, treatment, nutrition, clothing, education, and recreation expenses. This leads to the exacerbation of physical and mental health issues and a decline in the quality of life. *Reliance on charities* meets short-term needs; however, prolonged dependence hinders families' empowerment, independence, and sustainable exit from poverty. Some immigrant families, driven by frustration and dependence on institutional support, resort to *isolation*, resulting in decreased social and economic participation. While *subsidies* play a crucial role in the livelihoods of vulnerable families, economic dependence on them can weaken the motivation for skill acquisition and employment, perpetuating poverty. Continuous support from family and relatives, if it becomes a permanent practice, leads to *institutionalized dependence*, which in turn erodes self-confidence and economic independence, prolonging the stay in poverty. Although institutional and *formal support* alleviates some livelihood problems, long-term reliance on them instead of skill training and employment is considered a passive strategy.

3. Common Strategies (Means vs. End): Certain passive strategies, such as utilizing charity services, reducing essential expenses, and relying on formal and informal support, are common across all families. The main distinction lies in the perception of this support: in families with active strategies, these resources are utilized as a "means" to transition out of poverty; conversely, in families with passive strategies, the same support becomes an "end" in itself and an obstacle to movement, growth, and change.

Strategies of Local Charity Centers: Field research indicates that four active local charities play a significant role in providing material and non-material support to immigrant and

vulnerable families in the neighborhood. All these institutions are indigenous to the area and possess a long history of serving the aforementioned families. The strategies of these four charities regarding poverty and vulnerable groups combine "direct relief" (giving fish) and "capacity building" (teaching how to fish).

By establishing *Qarz al-Hasanah (interest-free loan) funds*, charity centers target public donations to meet immediate livelihood needs or create domestic job opportunities. By requiring interest-free repayment, they reinforce a sense of responsibility within families. The local nature of the charity center managers and their deep familiarity with the neighborhood have facilitated accurate identification of vulnerable families, ensuring comprehensive coverage and the provision of extensive social services.

The predominant approach of charity centers focuses on *short-term support* or "giving fish." Although palliative approaches alleviate some immediate family problems, they alone do not address the structural roots of poverty. Charitable organizations also possess *health-oriented capacities* through interactions with various medical centers. Introducing families to free or low-cost medical facilities is a priority, although support is limited by the high volume of needs. Finally, by providing low-cost or free educational and skill-building facilities, charity centers act as "*life coaches*," offering families who cannot afford official centers the opportunity to learn professional and life skills.

Conclusion and Discussion

Poverty is sometimes the result of personal behaviors and individual decisions, and at other times, the result of macro-policies and the socio-economic structure of society. Structural factors include the prevalence of a capital-centric attitude instead of the fair and balanced development of different regions—development necessary to prevent migration, social unrest, and the abandonment of neighborhoods, particularly in informal settlements and undocumented properties—as well as a lack of economic investment aimed at creating employment and fostering local growth.

Charitable organizations have played an effective role in empowering and creating job opportunities for beneficiary families by providing various educational classes and workshops; however, their audience consists primarily of women, and their service scope is largely confined to home-based entrepreneurship. By accurately assessing needs and utilizing their material and non-material capacities, these centers can play a more effective role in extricating families from the abyss of poverty. This can be achieved by expanding diverse, education-oriented support and services to encompass all family members, including male heads of households.

Whenever these centers have focused solely on meeting the short-term needs of vulnerable groups through the "giving fish" approach (direct relief), they have inadvertently created a platform for complacency, dependency, and disempowerment, encouraging individuals to remain passive within the cycle of poverty. Conversely, by adopting the "teaching how to fish" approach (skill acquisition), they have not only guided families toward active, sustainable, and optimal livelihood management but have also promoted self-esteem, self-efficacy, and opportunities for spiritual growth and a dignified life. Arguably, the most successful families are those who, while accepting "fish" to meet their immediate essential needs, have not neglected the necessity of "learning how to fish" to resolve their fundamental long-term challenges.

Ethical Considerations

Compliance with Ethical Guidelines

The authors affirm the originality of this work, confirming that it has not been previously published and is not currently under consideration by any other journal. In adherence to the principles of scientific transparency, all research methods and data have been reported with full accuracy. The manuscript is free from any form of plagiarism, and raw data can be provided by the corresponding author upon reasonable request. All procedures involving human participants were conducted ethically; informed consent was obtained from every individual, and their privacy and the confidentiality of their data were rigorously protected. The authors agree to the journal's policies regarding scientific editing and open-access publication and assume full responsibility for any errors identified post-publication.

Acknowledgments

The authors extend their sincere gratitude to the feedback of reviewers and to all the participants for their essential contributions to this research.

Funding

The authors have not received any financial support from any source for this research.

Authors' Contributions

Sedigheh Jabal Ameli: Data collection and analysis, writing, review & editing; Sattar Parvin: review & editing; Sedigheh Piri: review & consulting.

Conflicts of Interest

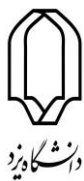
The authors declare that they have no conflicts of interest.

Author's ORCID

Sedigheh Jabal Ameli: <https://orcid.org/0009-0008-8629-4877>

Sattar Parvin: <https://orcid.org/0000-0001-6471-4668>

Sedighe Piri: <https://orcid.org/0000-0003-1957-2351>

تداوم چرخه فقر یا بسترسازی برای توانمندسازی؟ نقش دوگانه مراکز خیریه محلی در شکل‌دهی به راهبردهای مواجهه با فقر در میان خانواده‌های مهاجر در محله دهونک تهران

صدیقه جبل‌عاملی^{۱*}، ستار پروین^۱، صدیقه پیری^۲

۱- گروه مددکاری اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

۲- گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

* نویسنده مسئول: صدیقه جبل‌عاملی. رایانامه: s.jabalameali@atu.ac.ir

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: فقر از اساسی‌ترین آسیب‌های اجتماعی به‌شمار می‌رود که با حرمت مقام انسانی در تعارض و حامل انواع ناهنجاری‌های اجتماعی است. هدف پژوهش واکاوی راهبردهای تطبیقی خانواده‌های مهاجر آسیب‌پذیر ساکن در محله دهونک تهران و مراکز خیریه محلی در مواجهه با فقر و چگونگی تغییرات بهینه و ارتقاء پایگاه اجتماعی آنان است.

روش و داده‌ها: پژوهش حاضر با روش کیفی و با رویکرد پدیدارشناسی تفسیری انجام شده است. داده‌ها با روش نمونه‌گیری هدفمند و از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۸ خانواده آسیب‌دیده مهاجر در منازل آنان و پنج نفر از کنشگران اصلی مراکز خیریه محلی، گردآوری و با استفاده از تکنیک تحلیل مضمون مورد تحلیل قرار گرفته است.

یافته‌ها: یافته‌ها نشانگر راهبردهای خانواده‌ها در مواجهه با فقر در سه طیف، راهبردهای منفعلانه، راهبردهای فعالانه (بهنجار و نابهنجار) و راهبردهای ترکیبی است. سیاست‌گذاری نهادهای خیریه محلی و روش مداخله‌ای آنان، نقش معناداری در جهت‌گیری راهبردهای فوق داشته و در تداوم فقر و یا ایجاد ظرفیت‌های تغییر، اثرگذار بوده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری: راهبرد خانواده‌ها در مواجهه با فقر غالباً واکنشی است، نه کنشی. تغییر سیاست‌های حمایتی صرف به استراتژی‌های توانمندساز می‌تواند در کاهش فقر و باز تولید آن در جامعه هدف و ارتقاء پایگاه اجتماعی آنان موثر بوده و بسترساز تغییرات اجتماعی پایدار گردد.

واژگان کلیدی: استراتژی‌های مواجهه با فقر، مهاجرین آسیب‌پذیر، فقر، محله دهونک تهران، مراکز خیریه.

پیام اصلی: با نگرش عادلانه و کلان به توسعه متوازن کشور می‌توان از مهاجرت‌های داخلی پیشگیری نمود. فقر در میان خانواده‌های مهاجر نه صرفاً به دلیل کمبود منابع، بلکه گاهی محصول تعامل سیاست‌های حمایتی موجود با استراتژی‌های بقاء می‌باشد. درحالی‌که تمرکز مداخلات خیریه‌ای بر "ماهی دادن" چرخه فقر را تقویت و تداوم بخشیده، تمایل این رویکردها به سمت توانمندسازی و "آموزش ماهی‌گیری"، زمینه‌ساز رشد اقتصادی و اجتماعی پایدار آنان است.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۰

ارجاع: جبل‌عاملی، صدیقه؛ پروین، ستار؛ پیری، صدیقه. (۱۴۰۵)، تداوم چرخه فقر یا بسترسازی برای توانمندسازی؟ نقش دوگانه مراکز خیریه محلی در شکل‌دهی به راهبردهای مواجهه با فقر در میان خانواده‌های مهاجر در محله دهونک تهران، تداوم و تغییر اجتماعی، ۵(۲)، ۳۰۹-۲۷۹.

<https://doi.org/10.22034/JSCC.2026.23219.1268>

مقدمه و بیان مسأله

فقر از معضلات جدی جامعه بشری از دیرباز تاکنون بوده و واکاو این پدیده از آن جهت حائز اهمیت شمرده شده که هم به لحاظ فردی با حرمت مقام انسانی در تعارض و هم در حوزه علوم اجتماعی میوه تلخ درخت بی‌عدالتی و زمین حاصلخیزی برای رشد نهال انواع ناهنجاری‌های اجتماعی محسوب می‌گردد. از همین‌رو پیامدهای آن نه تنها متوجه افراد، بلکه خانواده، جامعه و کشور را شامل می‌شود.

فقر نه تنها معضلی داخلی، بلکه جهانی است. طبق سامانه آماری سازمان ملل متحد در سال ۲۰۲۴، تعداد ۷۱۲ میلیون نفر (معادل ۹ درصد از جمعیت جهان)، با افزایش ۲۳ میلیون نفری نسبت به سال ۲۰۱۹، در فقر شدید به‌سر می‌برند (UNDESA, 2024). کمیسیون توسعه اجتماعی سازمان ملل (۲۰۱۶)، فقر را بزرگترین چالش دنیای امروز می‌داند. بی‌توجهی به علل و وجود نگرش ساختاری و عمودی موجب عدم درک درست از فقر می‌باشد. "در حقیقت فقر نوعی تهدید است، قبل از آن که نوعی شرایط محسوب شود، به شکلی که برای عدم سقوط در فقر نیاز به یک مبارزه دائمی است، خیره‌ها هم برای زنده نگاه داشتن همه خانواده‌ها کافی نیستند" (Fontaine, 2012). حسنی (۱۴۰۳)، بیان می‌کند که براساس داده‌های مرکز آمار ایران و گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ایران، از سال ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۱ نرخ فقر نسبتاً ثابت و حدود ۳۰ درصد یا ۲۵ میلیون و ۴۰۰ هزار نفر بوده است. براساس این آمار بیشترین میزان فقر در کشور متعلق به استان سیستان و بلوچستان که ۶۲ درصد مردم زیر خط فقر، سپس استان‌های خراسان شمالی، هرمزگان، کهگیلویه و بویراحمد، گلستان و لرستان، در رتبه‌های دوم تا ششم قرار دارند. کلان‌شهر تهران از نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی در هر دو حوزه فقر و ثروت، به‌ویژه در سال‌های اخیر، به‌گونه فزاینده‌ای رنج می‌برد. از علل عمده آن می‌توان به سیاست‌گذاری‌های ضعیف اقتصادی کلان کشور، مهاجرت‌های بی‌رویه و حاشیه‌نشینی و عدم مدیریت صحیح گروه‌های آسیب‌پذیر، اشاره نمود. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، در گزارشی (مجبی میمندی و همکاران، ۱۴۰۲)، تعداد مهاجران سالانه داخلی را به‌طور متوسط یک میلیون نفر ذکر کرده که غالباً از مناطق مرزی کشور به سمت مرکز و پیرامون شهرهای بزرگ به‌ویژه پایتخت کوچ نموده و آن را به‌عنوان یکی از چالش‌های اجتماعی، جمعیتی و امنیتی حال حاضر کشور ارزیابی می‌نماید.

شهبازی (۱۴۰۱)، بیان می‌نماید در دوران حکومت ناصرالدین شاه، زمین‌های آبادی و نک بخشی از اراضی حکومتی بود که وی در سال‌های پایانی پادشاهی خود بخش‌هایی از آن را به میرزا یوسف‌خان مستوفی‌الممالک صدراعظم خود، فروخت. از آن زمان تاکنون این املاک به دلیل مرغوبیت منطقه‌ای آن، در یک فرایند پیچیده و پرچالش حقوقی و قانونی، متولیان بسیاری یافته و محل اختلاف نهادهای مختلفی قرار گرفته که تاکنون نیز ادامه دارد. محله دهونک در منطقه سه شهرداری و در محدوده شمال غربی شهر تهران واقع شده که جزو مناطق خوش آب و هوا و مرفه‌نشین محسوب می‌گردد. با این حال در جوار پدیده غنا، چهره فقر نیز به روشنی خودنمایی می‌کند. مجموعه‌ای زنجیروار از معضلاتی همچون بیکاری و مشاغل نامناسب، مشکلات مالی و نداشتن پس‌انداز، بی‌سوادی یا کم‌سوادی، نداشتن مهارت، اعتیاد به مشروبات الکلی و مواد مخدر، روحیه فقر‌پذیری و عدم احساس مسئولیت، اتکاء به نهادهای دولتی و غیردولتی و عدم اعتماد به نفس، رنج بردن از انواع بیماری‌ها و معلولیت‌های جسمی، افسردگی و مشکلات روحی و روانی و نابسامانی‌های اجتماعی و فرهنگی از یک‌سو و سیاست‌گذاری‌های غلط و غیرکارشناسی شده، توسعه‌نیافتگی اقتصادی و اجتماعی محله، مدیریت‌های غیرمتخصص و غیرمتعهد، از سویی دیگر در شکل‌گیری و دوام فقر در خانواده‌های مذکور مؤثر بوده‌اند.

خانواده‌های مهاجر محله غالباً از استان‌های داخلی کشور به این منطقه مهاجرت و به اشکال گوناگون با محرومیت دست به گریبانند. به علت بافت سنتی و قدمت تاریخی و مذهبی آن و غنای مالی ریشه‌دار منطقه، مراکز خیریه از دیرباز در ساختار اجتماعی محله و

خانواده‌های آسیب‌پذیر آن نقشی تأثیرگذار داشته‌اند. علی‌رغم پژوهش‌های بسیار در ارتباط با پدیده فقر، کمتر به راهکارهایی که افراد و گروه‌ها در مواجهه با آن بکار می‌گیرند، پرداخته شده است. بدیهی است زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی مهاجرت به پایتخت را باید از نقطه صفر و مبدأ مهاجرت مسدود نمود. این امر مستلزم سیاست‌گذاری‌های کلان عدالت محور در همه حوزه‌ها و توزیع عادلانه امکانات، سرمایه‌ها و منابع مالی و انسانی در سراسر کشور براساس نیازهای زیست محیطی هر منطقه، به‌جای نگرش پایتخت‌محوری است. پژوهش حاضر بر آن است تا به چگونگی و تطابق راهبردهای خانواده‌های مهاجر آسیب‌پذیر محله و مراکز خیریه فعال آن در رویارویی با فقر و اثرات متقابل آن بر یکدیگر، بپردازد.

پیشینه تجربی

میرحسینی و همکاران (۱۴۰۲)، در پژوهشی کیفی و پدیدارشناسانه و مصاحبه با ۱۷ نفر در مناطق حاشیه‌نشین نتیجه می‌گیرد که رویه فعلی ارائه خدمات خیر در مناطق حاشیه‌نشین بیش از رفع محرومیت و توانمندسازی ساکنان و کاهش پدیده حاشیه‌نشینی، موجب وابستگی ساکنان به خیرین و بازتولید فقر و حاشیه‌نشینی شده است. پژوهش جهاد دانشگاهی استان کرمانشاه (۱۳۸۴) به نقل از: پیری و همکاران، (۱۴۰۳: ۱۰۰)، به بررسی شرایط اقتصادی سه محله محروم کولی‌آباد، دولت آباد و شاطرآباد شهر کرمانشاه پرداخته است. براساس گزارش این پژوهش، در کولی‌آباد و به‌ویژه قسمت‌های کولی‌نشین و دولت‌آباد، خرید و فروش مشروبات الکلی و مواد مخدر، دستفروشی و در شاطرآباد کارهایی همچون میوه‌فروشی و دستفروشی رایج بوده است.

لطفی‌خاچکی و همکاران (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای پژوهشی با روش کیفی و مصاحبه با ۲۲ نفر به پنج استراتژی افراد در مواجهه با فقر، نزول شدید مصرف خانوار، فعالیت‌های مقطعی مجرمانه، آموزش مهارت‌های پایه‌ای، اشتغال‌گزینی ناقص و حمایت‌جویی معیشت محور اشاره دارد. لطفی‌خاچکی (۱۳۹۸)، در مقاله‌ای با روش کیفی و مصاحبه با ۲۳ نفر از فعالان سمن‌ها نتیجه‌گیری می‌کنند که سمن‌ها در ریشه‌یابی مسائل اجتماعی، تحت تأثیر کوتاه‌مدت بودن، مقطعی و یک‌بعدی بودن فرایند توانمندسازی اقشار آسیب‌پذیر، عدم بهره‌مندی از مشارکت بومیان قرار دارند. صادقی (۱۳۹۵)، در رساله دکتری خود با روش کیفی و رویکرد مردم‌نگاری به تهی‌دستان شهر تهران و حاشیه آن در اوایل دهه ۹۰ پرداخته و به راهکارهای آنان، استفاده از کمک‌های خیریه، گسترش افقی و عمودی مسکن و امرار معاش با موتور در شهر اشاره می‌نماید.

پروین و درویشی‌فرد (۱۳۹۴)، در پژوهشی با روش کیفی و مصاحبه با ۴۰ نفر به واکاوی ویژگی‌های خرده‌فرهنگ غربتی‌های ساکن در محله مذکور پرداخته و معتقدند خرده‌فرهنگ‌های ویژه با خصوصیتی مانند فقر و ارزشمندی آن، لذت‌جویی، گریز از قانون، توجه به حال و غفلت از آینده و ماجراجویی زمینه مناسبی برای انواع آسیب‌های اجتماعی فراهم و رابطه‌ای نزدیک با فعالیت در حوزه مواد مخدر و خشونت دارد و راهکارهایی مانند بکار بستن شیوه‌های مداخله‌ای مددکاری اجتماعی بر پایه توانمندسازی خانواده‌های ساکن با هدف خارج ساختن محله از بی‌سازمانی اجتماعی و ارائه آموزش‌های مستمر در جهت تغییر تدریجی اجزاء خرده‌فرهنگی آن‌ها را ارائه می‌دهند.

در پژوهش‌های بین‌المللی، فلورز^۱ (۲۰۱۵)، به مطالعه‌ای کیفی در رابطه با فقر و تکنیک‌های برخورد با آن از طریق مصاحبه با ۲۶ نفر از ساکنان شهر "التس دی لا فلوریدا"^۲، به مسئله آموزش توجه و آن را باعث رشد توانائی‌های افراد و کمک به آن‌ها در به‌کارگیری

1. Flores

2. Altos de la Florida

استراتژی مناسب در مدیریت معیشت می‌داند. آمندا^۱ و همکاران (۲۰۱۴)، در پژوهشی کمی در چهار زاغه فقیرنشین نایروبی معتقدند که جامعه هدف برای کاهش آثار فقر از سیاست‌هایی همچون استفاده از وام و اعتبار، کاهش مصرف مواد غذایی و در برخی خانواده‌ها از استراتژی حذف کودکان از مدرسه برای کاهش هزینه‌ها استفاده می‌کنند. نتایج این سیاست‌ها کمک به ادامه بقا با استفاده از وام‌های بانکی، آسیب دیدگی کودکان به علت کاهش مصرف مواد غذایی و عدم یادگیری مؤثر بدلیل غیبت از مدرسه می‌باشد.

جانز^۲ (۲۰۱۴)، در پژوهشی با روش ترکیبی کمی و کیفی و با تکنیک مصاحبه با ۱۹۸ مرد و زن ۱۸ تا ۸۳ ساله فقیر روستایی در السالوادور از طریق مصاحبه و با ۲۷۸ نفر از سرپرستان خانوارهای فقیر روستایی در السالوادور از طریق پیمایش، سیاست خانواده‌ها برای ادامه بقا را، بهره‌گیری از حمایت غیررسمی گروه‌های مختلف، پس‌انداز برای مدیریت امور مالی خانواده و استفاده از منابع غیرمالی مانند دوستی‌ها و همبستگی‌های قوی می‌داند، کلاسن و پاول^۳ (۲۰۱۳)، در پژوهشی کمی در باره ۳۸۷۵ فرد آسیب‌پذیر، شامل ۱۸۰۵ نفر ویتنامی و ۲۰۷۰ نفر تایلندی معتقدند که این افراد از طریق خود اشتغالی و روی آوردن به مشاغل خارج از مزرعه و تنوع درآمدی تا حدودی آسیب‌پذیری خود را مدیریت می‌نمایند. دزmond^۴ (۲۰۱۲)، در پژوهشی با روش ترکیبی کمی و کیفی و با استفاده از تکنیک‌های مصاحبه و پرسشنامه از ۲۵۱ نفر از کسانی که از طریق دادگاه حکم تخلیه منازل‌شان را دریافت و ناچاراً به بیرون رانده شده‌اند، نتیجه‌گیری می‌کند که این افراد از طریق توسل به حمایت‌های غیررسمی و تکیه به بیگانگان به مشکلات اقتصادی خود سر و سامان می‌بخشند.

پژوهش‌های فوق نشان‌دهنده آن است که افراد آسیب‌پذیر در همه نقاط جهان معمولاً یا استراتژی‌های مشترک، "فعالانه" مانند خوداشتغالی، اشتغال‌گزینی‌های موقتی، رشد جایگزین، آموزش و کسب مهارت‌های پایه‌ای، و یا "منفعانانه" همچون پذیرش وضعیت موجود، کاهش هزینه‌های ضروری زندگی، بهره‌گیری از حمایت‌های رسمی و غیررسمی، پنهان‌سازی هویت، تظاهر به ثروت و یا حذر از تعاملات مستقیم اجتماعی را در پیش می‌گیرند. برخی نیز از راهکارهای هنجارشکنانه دیگری همچون قاچاق، خرید و فروش مواد مخدر و مشروبات الکلی، خشونت و قانون‌شکنی به علت سودآوری بیشتر و زود بازدهی، بهره می‌گیرند. سازمان‌های خیریه با وجود داشتن اهداف ارزشمند انسانی و خیرخواهانه نیازمند اصلاحات عمیق و بازنگری در رویکردها و عملکردهای سنتی خود می‌باشند. محدود نمودن اهداف و خدمات خیریه به توجه سطحی و موقتی به معضلات اجتماعی با سیاست کهنه "ماهی دادن" نه تنها کمکی به کاهش فقر و اقشار آسیب‌پذیر نمی‌نماید بلکه فقر را باز تولید و در آن‌ها نهادینه و درونی‌تر ساخته، موجب وابستگی بیشتر آنان و مانعی برای توانمندی و استقلال آن‌ها محسوب می‌گردد. گرچه سابقاً پژوهش‌های مشابهی در محلات مهاجرپذیر پایتخت، مانند محله شهید هرنندی یا اسلام‌آباد صورت گرفته، اما با توجه به ویژگی‌های کالبدی و مؤلفه‌های خاص اجتماعی و فرهنگی هر محله، ده ونک تهران نیاز به پژوهشی مستقل داشت.

1. Amenda

2. Jahns

3. Klasen & Povel

4. Desmond

ملاحظات نظری

منظور از استراتژی‌های مبارزه با فقر، رویکردهای مختلفی می‌باشد که افراد در برخورد با پدیده فقر و با هدف بقا در پیش می‌گیرند. فقر ابتدایی خانواده‌ها را مجبور به اتخاذ راهکارهایی برای بقا می‌کند (Klasen & Povel, 2013). برای افراد فقیر مبارزه برای حفظ حداقل سطح اقتصادی، در واقع مبارزه با ریسک‌های ناشی از تلاطم‌های متوالی و شوک‌ها و سختی‌های پایین‌آورنده مالی است (Chua, 2000). در این زمینه نظریه‌های مختلفی در حوزه علوم اجتماعی ارائه شده است. برخی از آن‌ها بدین شرح می‌باشند:

۱. نظریه رفتاری فقر:^۱ بر مبنای این نظریه تصمیمات اقتصادی افراد با توجه به ویژگی‌های شخصی آن‌ها، منجر به فقر و یا ثروت آن‌ها می‌گردد، فلذا مداخلات رسمی و دولتی کمکی به رفع فقر نمی‌کند و یا بسیار ناچیز است (Eigbiremolen, 2018). بهره‌وری پایین و عدم مشارکت افراد در بازارها نتیجه انتخاب آگاهانه ایشان است، بنابراین خود افراد در میزان درآمدهای‌شان تأثیرگذارند و نه شرایط اجتماعی و سیاسی پیرامونی آن‌ها. فلذا حتی اگر گزینه‌های مختلفی برای دسترسی به منابع در اختیار آنان گذاشته شود، آن‌ها همچنان گزینه‌هایی را برمی‌گزینند که ایشان را از دستیابی به منابع اقتصادی دور می‌سازد که همین امر می‌تواند باعث افزایش خطر ابتلا به فقر شود (Blank, 2010). در این شرایط دلیلی برای دخالت دولت باقی نمی‌ماند، مگر انگیزه‌های اخلاقی. حمایت‌های مالی نه با هدف مهارت‌افزایی ایشان، بلکه صرفاً به صورت خیریه می‌باشد. با وجود این یارانه‌ها، انگیزه طبقات ضعیف برای خروج از وضعیت فقر، کاهش و یا از بین می‌رود (Davis & Sanchez-Martinez, 2014). در موقعیتی که افراد فقیر از کمک‌ها و یارانه‌های رسمی بهره‌مند می‌شوند، استراتژی این طبقات برای خلاصی از وضعیت موجود، "کوشش نکردن" است. راهکاری که برای برون‌رفت از این شرایط پیشنهاد شده، ارائه کمک‌های محدود در زمان محدود و در چارچوب نیازهای کاری می‌باشد. باید سیاست‌ها و روش‌های موجود با هدف ایجاد تغییراتی سازنده و معنادار در افراد به اجرا درآمده و در حوزه‌های مختلفی مانند فعالیت‌های پشتیبانی از مشاوره توانبخشی در زمینه مواد مخدر باشد. نهایتاً آنکه پرداخت‌های نقدی و یارانه‌ای به افراد فقیر نه تنها باعث کاهش فقر نمی‌شود بلکه مشوقی برای رفتارها و عادت‌های نادرست آنان خواهد شد (Blank, 2010).

۲. نظریه سرمایه انسانی فقر:^۲ در این نظریه به چگونگی ارتباط مثبت میان کاهش فقر و آموزش اشاره شده است (Schultz, 1961) (Becker, 1964). یکی از دلایلی که به توسعه این نظریه منجر شده، اهمیت مهارت کارگران می‌باشد. بخشی از اقتصاد نئوکلاسیک بر این مفهوم بنا شده که تفاوت‌های درآمدی افراد براساس انتخاب‌های فردی، آموزش و پرورش و میزان تحرک آن‌ها در فضای کسب و کار، به عنوان عوامل تعیین‌کننده سرمایه انسانی می‌باشد (Davis & Sanchez-Martinez, 2014). دارایی‌های سرمایه انسانی اعضای خانواده مانند تحصیلات، با سطح رفاه خانواده رابطه معناداری دارد. بنابر این ارائه خدمات آموزشی به فقرا و طبقات ضعیف موجب رشد اقتصادی و رفاه آنان و عدم سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی (آموزش)، موجب استمرار فقر خواهد شد. هواداران این نظریه با توجه به هزینه‌زا بودن تحصیل و آموزش برای فقرا، معتقدند که دولت باید در این زمینه دخالت نماید (Eigbiremolen, 2018).

این نظریه نزدیک به نگرش پژوهش و به رابطه تنگاتنگ میان فقر و آموزش اشاره دارد. در جامعه هدف ما بی‌سوادی یا کم‌سوادی نقطه مشترک همه خانواده‌های آسیب‌پذیر بود. با توجه به هزینه‌زا بودن امر تحصیل به‌ویژه در شرایط امروز کشور، یکی از وظایف کلان

1. Behavioral theory of poverty

2. Human capital theory of poverty

حاکمیتی در این حوزه که اصل ۱۳۰ قانون اساسی نیز تصریح نموده، ایجاد بستر و امکانات آموزشی رایگان برای همه آحاد جامعه است. حوزه "دانش" بسیار فراتر از دانش کلاسیک مدرسه‌ای است، گرچه امر "دانش" به صورت تخصصی از مدرسه آغاز و در مقاطع بالاتر ادامه یافته و بدون سواد کلاسیک بستر سایر آموزش‌ها هم گشوده نمی‌شود اما اگر این دانش زمینه‌ای، ما را بسمت مهارت‌افزایی و آموزش‌های مرتبط با نیازهای زندگی هدایت نکند، عملاً نقشی در رشد مادی و معنوی ما نخواهد داشت. فقر اقتصادی و فرهنگی، معمولاً به عنوان دو لبه تیغ قیچی، کرامت انسانی را هدف قرار داده و فرد را از مسیر کمال بازمی‌دارد. دانشی که به عمل نیاید، با بی‌سوادی تفاوتی ندارد. سازمان جهانی یونسکو در یک قرن گذشته و در فواصل مختلف زمانی چهار تعریف متفاوت از مفهوم "سواد" ارائه نموده که هر تعریف، تعریف ماقبل خود را نیز دربرمی‌گیرد. صادقی (۱۴۰۳)، تعاریف مختلف بترتیب شامل: "توانایی خواندن و نوشتن، یادگیری رایانه و یک زبان خارجی، ۱۲ نوع سواد و مهارت متفاوت، توانایی ایجاد تغییری معنادار در زندگی" می‌شود. بنظر می‌رسد آخرین تعریف سازمان یونسکو، مهم‌ترین آن نیز می‌باشد. سه تعریف ابتدایی تکیه بر "علم" و آخرین بر "عمل" دارد. دانش‌ها و مهارت‌ها ابزاری برای تغییراتی معنادار و کمال‌گرا در زندگی است.

۳. نظریه سرمایه اجتماعی: این نظریه به عنوان مجموع منابع مرتبط با یک شبکه پایدار از روابط تعریف می‌شود که با اعطای دسترسی به منابع اجتماعی، برای اعضای خود تولید ارزش و بر اهمیت روابط اجتماعی و کیفیت منابع به اشتراک گذاشته شده در یک شبکه برای دستیابی به منافع متقابل تاکید دارد (Bisung & Elliott, 2014). بوردیو^۳ (۱۹۸۶)، به نقل از الوانی و نقوی (۱۳۸۱) قائل به سه نوع سرمایه بود: "اقتصادی" که در اشکال مختلف آن قابل تبدیل به پول است، "انسانی یا فرهنگی" که مؤلفه مهم آن آموزش و تحصیلات است و تحت شرایطی قابل تبدیل به سرمایه اقتصادی می‌باشد و "اجتماعی" که به ارتباطات و مشارکت اعضای یک ارگان یا مجموعه پرداخته و آن نیز می‌تواند ابزاری برای دستیابی به سرمایه اقتصادی تلقی گردد (Winter, 2000). کلمن^۴ (۱۹۹۰)، تعریفی مشابه بوردیو از سرمایه اجتماعی ارائه می‌کند با این تفاوت که بوردیو "سرمایه اقتصادی" را هدف غائی پنداشته و کلمن سرمایه "انسانی یا فرهنگی"، ضمن آنکه "سرمایه اجتماعی" را ابزاری برای حصول به سرمایه انسانی می‌داند.

۴. نظریه تاب‌آوری فقر: این نظریه در اوایل دهه ۱۹۸۰ و در حوزه‌های مختلف علوم مورد استفاده قرار گرفته اما در بخش روان‌شناسی و سلامت عمومی به عنوان توانایی افراد برای مقابله یا مقاومت در برابر نامالایمات است (Thompson et al, 2023). همتی و شمسی (۱۴۰۳)، تاب‌آوری را به عنوان یک رابطه پویا میان افراد و محیط مطرح نموده و آن را به معنای سازگاری و تغییر شکل پس از یک شوک اولیه، از طریق انعطاف‌پذیری و کشش تعریف می‌نمایند. تاب‌آوری یک برساخت اجتماعی است که از فرهنگی به فرهنگ دیگر متفاوت و به عنوان تجلی نتایج مثبت در مواجهه با نوعی از نامالایمات بیان شده است (Luthar et al, 2000, Masten, 2001). فقر یکی از مهمترین نامالایماتی است که به ویژه پیامدهای آن نیاز به تاب‌آوری مضاعف دارد. میزان و کیفیت این تاب‌آوری مقوله‌ای

^۱ . دولت مؤلف است وسایل آموزش و پرورش رایگان را برای همه ملت تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسایل تحصیلات عالی را تا سرحد خودکفائی کشور به طور رایگان گسترش دهد.

2. Social capital theory

3. Bourdieu

4. Coleman

5. Poverty resilience theory

کاملاً نسبی است که نه تنها در میان افرادی با فرهنگ‌های گوناگون، بلکه می‌تواند میان افراد یک خانواده با شرایط اجتماعی و فرهنگی مشابه نیز، متفاوت باشد.

۵. نظریه محرومیت نسبی^۱: این تئوری غالباً با نام تد رابرت گر^۲ (۱۹۶۸) شناخته می‌شود. از نگاه او چنانچه در مسیر دستیابی افراد به اهداف و خواسته‌های‌شان مانعی ایجاد شود، آنان دچار محرومیت نسبی شده و نتیجه طبیعی و زیستی این شرایط، آسیب‌رسانی به منبع (منابع) محرومیت است. در واقع محرومیت نسبی، نتیجه تفاوت درک شده میان انتظارات ارزشی (خواسته‌ها) و توانائی‌های ارزشی یا داشته‌های افراد است. این نظریه بیشتر روانشناختی و فردمحور و از آن‌جاکه محرومیت نسبی تنها در ذهن افراد جای می‌گیرد، چه بسا با نگرش یک ناظر خارجی به شرایط عینی فرد، متفاوت باشد. محرومیت نسبی موجب نارضایتی افراد از وضعیت موجود و می‌تواند زمینه‌ساز جنبش‌های اجتماعی و سیاسی گردد (سام دلیری، ۱۳۸۲).

با جمع‌بندی نظریه‌های فوق، در واکاوی آسیب‌پذیری جامعه هدف پژوهش و کیفیت مواجهه با آن، نمی‌توان صرفاً به یک دیدگاه نظری اکتفا نمود. این نظریه‌ها نشان می‌دهد که توانایی افراد برای مقابله با محرومیت، نه تنها به منابع مادی، بلکه به سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری روانی آن‌ها نیز بستگی دارد. در استراتژی‌های اتخاذ شده افراد در مدیریت فقر، مولفه‌های اجتماعی، روانی، فرهنگی و زیست محیطی آنان بسیار اثرگذارند. آنانی که از تاب‌آوری کمتری برخوردار و قدرت تصمیم‌گیری درستی ندارند، به اشکال گوناگون قربانی فقر می‌گردند، یا به‌صورتی منفعلانه در هزار توی آن غرق شده و یا ناتوان از اتخاذ راهکارهای بهینه، به روش‌های نابهنجار (مانند ورود به چرخه تولید و توزیع مواد مخدر) روی می‌آورند. بخشی که در بحران‌ها تاب‌آوری بیشتری دارند، استراتژی‌های بهنجاری را برای عبور از این مرحله به‌کار می‌گیرند. آن‌ها با بهره‌گیری از امکانات و ظرفیت‌های موجود محلی به آموزش، مهارت‌افزایی، افزایش تعاملات اجتماعی با جامعه هدف (طبق نظریه سرمایه اجتماعی) و توانمندسازی خود می‌پردازند.

روش و داده‌های پژوهش

پژوهش حاضر با روش کیفی و رویکرد پدیدارشناسی تفسیری^۳ و با استفاده از تکنیک تحلیل مضمون^۴ انجام شده است. انتخاب روش به دلیل ویژگی آن‌که تجارب انسانی پیوسته در ساحت اجتماعی و فرهنگی ساخته و برای فهم آن به تفسیر فعال پژوهشگر نیازمندیم، صورت گرفته است. میدان پژوهش، محله دهونک تهران است که در سال‌های اخیر میزبان انبوهی از مهاجران درون‌مرزی است.

اطلاعات لازم از طریق حضور مستمر و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته، بازدید از منازل خانواده‌ها و مصاحبه در محل زندگی آنان به‌دست آمده است. نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند و ۱۸ خانواده از میان خانواده‌های مهاجر آسیب‌پذیر محله مذکور برگزیده شده‌اند. تلاش اولیه بر آن بود تا مصاحبه‌شوندگان به‌صورت برابر، خانم و آقا باشند، اما تعدادی از آقایان این مسئولیت را در حضور خود به همسران‌شان سپردند. ملاک پژوهش در انتخاب نمونه‌ها، رضایتمندی آن‌ها و آمادگی برای مشارکت در مصاحبه، سکونت حداقل یک سال در محله

1. Relative deprivation Theory

2. Ted Robert Gurr

3. Hermeneutic phenomenology

4. Thematic analysis

فوق و تعلق به استان‌های مختلف کشور بوده است. مشارکت‌کنندگان در صورت عدم تمایل به ادامه همکاری و یا قطع ارتباط پیش از تکمیل داده‌ها از دایره پژوهش خارج شدند. بازدید از منزل خانواده‌های هدف که بخشی توسط شهرداری منطقه، معرفی و تعدادی نیز با تحقیقات محلی به‌دست آمده‌اند، پژوهشگر را در ارتباطی عینی و تجربی با خانواده‌ها قرار داده تا بی‌واسطه به همه زوایای موضوع پژوهش بنگرد. با توجه به بافت قدیمی و سنتی محله، نهادهای خیریه نقش فعالی در ارائه حمایت‌های مادی و غیرمادی به خانواده‌های مذکور ایفاء می‌کنند. چهار مرکز خیریه شناخته شده و با سابقه حداقل پنج سال فعالیت محلی، انتخاب و با پنج نفر از مدیران و معاونت آنان مصاحبه شد. زمان مصاحبه با هماهنگی قبلی و رضایت آنان، بین ۳۰ تا ۱۲۰ دقیقه به طول انجامید. داده‌ها ابتدا به‌صورت متن، نگارش شده، سپس با تقلیل آن‌ها، مراحل کدگذاری اولیه صورت گرفت، سپس آن‌ها را به‌صورت گروه‌بندی مضمونی، طبقه‌بندی کرده و شبکه‌سازی شکل گرفت. برای تحلیل داده‌ها از تکنیک تحلیل مضمون شش مرحله‌ای کلارک و براون^۱ (۲۰۱۲) و در تشکیل شبکه مضامین از الگوی سه مرحله‌ای آترید استرلینگ^۲ (۲۰۰۱) بهره جستیم. در این روش مضامین سازمان‌دهنده محصول ادغام مضامین پایه، و مضامین فراگیر نیز دربرگیرنده اصول حاکم بر متن بوده که آن را به‌عنوان یک مجموعه نظام‌مند می‌سازد.

برای اعتباریابی داده‌ها، از روش‌هایی همچون تعامل مستمر با مشارکت‌کنندگان، حفظ متون نگارش شده مصاحبه و انجام نمونه‌گیری تا حصول به حد اشباع استفاده شده است. انتقال‌پذیری پژوهش را با ارائه تصویری روشن از چگونگی انتخاب مشارکت‌کنندگان و مختصات آنان و استفاده از تکنیک کدگذاری ممکن ساخته‌ایم. تأییدپذیری داده‌ها از طریق پرهیز از پیش‌داوری و ارائه علمی پژوهش، مقایسه داده‌های دو گروه که شناخت کاملی از یکدیگر داشته (خانواده‌های مهاجر و مسئولین خیریه‌ها) در جهت راستی‌آزمایی داده‌ها و بهره‌گیری از نظرات سازنده اساتید و متخصصان در طول پژوهش صورت پذیرفته است. اطمینان‌پذیری یا پایایی پژوهش نیز با جمع‌آوری داده‌ها به شکل مستند و مکتوب و یادداشت‌برداری دقیق حاصل شده است.

در تحقیق حاضر کوشش شده تا با رعایت همه اصول اخلاقی مطرح در پژوهش‌های انسانی، اقداماتی همچون آگاهی‌بخشی مشارکت‌کنندگان در چگونگی و اهداف پژوهش و نقش آن‌ها در فرآیند و برآیند آن، التزام محقق به ایجاد فضای امن روانی، انتخاب زمان و مکان مصاحبه‌ها با نظر مصاحبه‌شوندگان، بازدید از منزل، مصاحبه، نت‌برداری و تصویربرداری با آگاهی و رضایت آنان، اعتمادسازی جهت محرمانه ماندن اطلاعات در همه مراحل، تعهد محقق به رعایت حریم خصوصی مشارکت‌کنندگان و اختیار کامل آنان در پاسخگویی به سؤالات، اجتناب از طرح سؤالات نامرتبط، صورت پذیرد.

با توجه به تعامل و اعتمادسازی‌های قبلی میان نهادهای مرتبط با سازمان شهرداری منطقه ۳ تهران به‌ویژه بخش خدمات اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی و جامعه هدف، در بسیاری از موارد خانواده‌ها، خود از پژوهشگر تقاضای بازدید از منزل و مصاحبه داشتند، فضای مورد اعتماد ایجاد شده، ضمن تسهیل روند جمع‌آوری اطلاعات، تعهد اخلاقی مضاعفی برای محقق در پایبندی به صیانت از فضای موجود و عدم سوءاستفاده از آن ایجاد می‌نمود.

1. Clarke & Braun

2. Attrid-Stirling

جدول ۱- گروه مصاحبه‌شوندگان خانواده‌های آسیب‌پذیر مهاجر ساکن در محله ده‌ونک تهران

ردیف	کد مصاحبه	محل تولد	سن	تحصیلات	جنسیت	شغل	شغل همسر	مدت سکونت	تعداد اعضای خانواده	سرپرست خانواده
۱	A1	کوه‌دشت	۵۱	راهنمایی	خانم	خانه‌دار	مطلقه	۸	۵	بله
۲	A2	اردبیل	۳۱	بی‌سواد	خانم	خانه‌دار	کارگر ساختمان	۱۲	۳	خیر
۳	A3	کنگاور	۶۹	بی‌سواد	خانم	خانه‌دار	متوفی	۴	۴	بله
۴	A4	خرم‌آباد	۵۱	راهنمایی	خانم	گهگاه خدماتی	بیکار	۴	۳	بله
۵	A5	اردبیل	۵۶	بی‌سواد	خانم	خانه‌دار	جانباز، بیکار	۳	۵	خیر
۶	A6	اردبیل	۳۵	بی‌سواد	خانم	خانه‌دار	معلول، بیکار	۷	۴	خیر
۷	A7	مشکین شهر	۵۲	بی‌سواد	آقا	بیکار	بیکار	۶	۳	بله
۸	A8	اردبیل	۴۶	پنجم ابتدایی	آقا	دستفروش	دستفروش	۸	۳	بله
۹	A9	هرات	۲۵	دهم	خانم	خانه‌دار	نگهبان ساختمان	۳	۵	خیر
۱۰	A10	تکاب	۴۵	دیپلم ردی	آقا	پیک موتوری	پیک موتوری	۱	۳	بله
۱۱	A11	ده‌ونک	۴۷	دیپلم	خانم	خانه‌دار	کابینت‌ساز	۸	۴	خیر
۱۲	A12	ارومیه	۴۲	چهارم نهضت	خانم	خدماتی	بیکار	۱	۵	خیر
۱۳	A13	تکاب	۵۹	پنجم نهضت	خانم	خانه‌دار	ترک بدون طلاق	۵	۱	بله
۱۴	A14	تربت حیدریه	۳۳	پنجم ابتدایی	خانم	خانه‌دار	پیک موتوری	۱	۴	خیر
۱۵	A15	میاندوآب	۷۲	بی‌سواد	خانم	خانه‌دار	متوفی	۱۵	۳	بله
۱۶	A16	اردبیل	۴۶	پنجم ابتدایی	خانم	خانه‌دار	متوفی	۸	۳	بله
۱۷	A17	مشکین شهر	۴۷	سوم راهنمایی	خانم	خانه‌دار	مسافر کشی	۱	۳	خیر
۱۸	A18	تربت حیدریه	۴۶	پنجم ابتدایی	خانم	خدماتی	بیکار	۳	۷	خیر

جدول ۲- گروه مصاحبه‌شوندگان مسئولین نهادهای خیریه فعال محلی

ردیف	کد مصاحبه	تحصیلات	عنوان	خانواده‌های تحت پوشش
۱	C1	کارشناسی فیزیک / تربیت اندیشه	مدیر مسئول	۸۵
۲	C2	کارشناسی علوم سیاسی	مدیر مسئول	۱۸۴
۳	C3	کارشناسی	معاونت اجرایی	-
۴	C4	دیپلم	مدیر مسئول	۷۳
۵	C5	فوق دیپلم	مدیر مسئول	۴۵

یافته‌های پژوهش

اگر فقر را پدیده‌ای چند سطحی بدانیم، خانواده‌های هدف دارای همه یا غالب مؤلفه‌های محرومیت مانند بیکاری و نداشتن شغل مناسب، مسکن نامناسب، سختی معیشت، بی‌سوادی و کم‌سواد، ابتلاء به انواع بیماری‌های جسمی و روانی و عدم توانایی در درمان آن‌ها، نداشتن بیمه‌های کارآمد و ناامیدی نسبت به آینده، انزوای اجتماعی، اعتیاد به الکل و مواد مخدر و انواع بزهکاری‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی می‌باشند. استراتژی‌های مواجهه با فقر در جامعه هدف امری کنشی نیست، بلکه واکنشی به نوع روش‌ها و سیاست‌گذاری‌های کلان کشور و نهادهای مؤثر در برخورد با فقر و چگونگی ارائه خدمات اجتماعی به آنان می‌باشد که از میان همه نهادهای کنشگر، چهار مرکز خیریه فعال را برگزیده و به چگونگی ارتباط و تأثیرات متقابل استراتژی‌های رویارویی با فقر در این دو حوزه پرداختیم.

۱) استراتژی‌های خانواده‌های آسیب‌پذیر در مواجهه با فقر

راهبردهای خانواده‌های آسیب‌پذیر در برخورد با فقر به‌طور کلی به سه گروه استراتژی‌های فعالانه و منفعلانه و استراتژی‌های مشترک میان آن دو تقسیم می‌گردد. در ادامه هرکدام از این استراتژی‌ها توضیح داده می‌شوند.

۱-۲- استراتژی‌های فعالانه

در این رویکرد، خانواده‌ها با اتخاذ سیاست‌هایی بهینه و استفاده از فرصت‌های شغلی در دسترس، در صدد یافتن راه‌هایی برای درآمدزایی و رفاه بیشتر خانواده می‌باشند. این سیاست‌ها با توجه به مختصات اجتماعی و فرهنگی خانواده‌ها خود به دو بخش بهنجار و نابهنجار تقسیم می‌گردند.

۱-۲-۱- استراتژی‌های فعالانه بهنجار

در این رویکرد افراد روش‌هایی را برای مدیریت فقر به کار می‌گیرند تا ضمن کمک به رفع نیازهای معیشتی خود و خانواده، با ارزش‌ها، هنجارهای متعارف و قوانین اجتماعی نیز در تعارض نباشند.

جدول ۳- مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و مفاهیم پایه احصاء شده از استراتژی‌های فعالانه (بهنجار)

مفاهیم پایه	تم‌های سازمان‌دهنده	تم فراگیر	تعداد مصاحبه‌شوندگان
بیمه‌های خویش‌فرما	عقلانیت اقتصادی، صرفه‌جویی	آینده‌نگری اقتصادی	۴
ساختن بدلیجات، تهیه مواد غذایی، خیاطی، خشک کردن میوه	کارآفرینی، استقلال‌خواهی	خود اشتغالی	۳
انگیزه تغییر، شرکت در کلاس‌های آموزشی و مهارت‌آموزی، مشاوره	اراده پیشرفت، قانع نبودن	توانمندسازی	۴
معاشرت با ساکنان بومی، فرصت‌سازی‌های تازه	سازگاری اجتماعی، ارتقاء تاب‌آوری	تعامل اجتماعی	۴

مضمون فراگیر آینده‌نگری اقتصادی: برخی خانواده‌ها با آینده‌نگری بخشی از درآمد فعلی خود را با صرفه‌جویی در قالب بیمه‌های خویش‌فرما هزینه و یک منبع مالی مطمئن و دائمی در آینده برای خود فرض که تا حدودی موجب امنیت خاطرشان می‌شود. بیمه خویش‌فرما گرچه برای کسانی که بدون داشتن شغل رسمی از مزایای بازنشستگی و درمانی تأمین اجتماعی برخوردار می‌شوند، مناسب می‌نماید، دارای محدودیت‌هایی از جمله پرداخت کامل حق بیمه توسط افراد و عدم پوشش از کارافتادگی ناشی از کار می‌باشد. کد A1 بیان می‌کند:

"چون چهار فرزند دارم، باید به فکر آینده‌شان بودم، از چند سال قبل خودم را بیمه خویش‌فرما کردم، پولش را به سختی جور می‌کنم، اما چاره‌ای ندارم."

مضمون فراگیر خود اشتغالی: خانواده‌ها با توجه به مهارت‌های خود به کسب‌وکارهای خانگی نظیر ساخت بدلیجات و مواد غذایی، خیاطی یا بافندگی می‌پردازند. یکی از چالش‌های موجود آنان، عدم وجود فضای مناسب برای فروش محصولات‌شان است. در گذشته سرای محله مذکور فضایی را برای این امر به صورت هفتگی اختصاص داده بود که در حال حاضر وجود ندارد. در حوزه تولید، امر "فروش" از جایگاه مهمی برخوردار است و بدون فضای مناسب برای عرضه محصولات، انگیزه‌های "تولید" هم کمرنگ می‌شود. مساجد محله (مراکز خیریه) تا حدودی در فروش محصولات خانگی با افراد همکاری می‌نمایند اما محیط آن‌ها بسیار محدود است. شهرداری منطقه می‌تواند با اختصاص فضایی مناسب به صورت دائمی و یا ایجاد بازارهای روز هفتگی نقش بسزایی در ترغیب افراد به تولید محصولات خانگی و کمک به اقتصاد خانواده‌های آسیب‌پذیر داشته باشد. کد A1 می‌گوید:

"من در خانه بدلیجات درست می‌کنم، این کار را خیلی دوست دارم، گاهی به این و آن می‌فروشم، اگر جایی برای فروش‌شان بود خوب بود."

مضمون فراگیر تعامل اجتماعی: از آن‌جاکه انسان موجودی اجتماعی است، تعاملات سازنده او با دیگران در عین حال که در بالندگی اجتماعی، فرهنگی و روانی او نقش بسزایی دارد، می‌تواند ظرفیت‌های اقتصادی تازه‌ای نیز برای او فراهم سازد. کد A1 می‌گوید:

"من با اهالی اینجا رابطه خوبی دارم، چه آن‌ها که مهاجرند و چه آن‌ها که از قدیم در اینجا زندگی می‌کردند، زیورآلاتی که در خانه درست می‌کنم هم به همین‌ها می‌فروشم، همه مرا می‌شناسند."

مضمون فراگیر توانمندسازی: بی‌تردید یکی از بسترهای اولیه رشد اقتصادی و اجتماعی افراد، توانمندی آن‌هاست و یکی از ابزارهای تأثیرگذار دستیابی به توانمندی، داشتن مهارت در حوزه‌های مختلف است. حضور فعالانه برخی خانواده‌ها در کلاس‌ها و کارگاه‌های مشاوره و مهارت‌آموزی که غالباً توسط مراکز خیریه برگزار می‌شود، نشانگر نارضایتی آنان از وضعیت موجود خود، انگیزه و تلاش جهت رشد ظرفیت‌های نهفته خود و ایجاد تغییر هدفمند در زندگی است. برخی خانواده‌ها با وجود استفاده از حمایت‌های نهادهای خیریه و حتی معلولیت‌های جسمی، به هر کار در دسترس می‌پردازند. گرچه این مشاغل مانند دستفروشی، رانندگی و کارگری معمولاً موقتی، روزمزد و بدون مزایاست، اما تلاش آنان برای مدیریت معیشت خود و خانواده قابل توجه است. کد A4 اظهار می‌دارد:

"دو پسر دارم که یکی روی ماشین کار می‌کنه و یکی هم کارگری می‌کند، حقوق زیادی ندارند، برای همین با من زندگی می‌کنند، زندگی سخته ولی می‌گذره."

۱-۲-۲- استراتژی‌های فعالانه نابهنجار

رویکرد افراد در مدیریت فقر گاه نه تنها کمکی به رشد آن‌ها نمی‌کند بلکه با ارزش‌ها، هنجارها و قوانین اجتماعی در تعارض و بعضاً مجرمانه هم می‌باشد. این طیف تنها به کسب درآمد بیشتر با زحمت کمتر می‌اندیشند و ابزار رسیدن به آن اهمیتی ندارد.

جدول ۴- مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و مفاهیم پایه احصاء شده از استراتژی‌های فعالانه (نابهنجار)

مفاهیم پایه	تم‌های سازمان‌دهنده	تم فراگیر	تعداد مصاحبه‌شوندگان
اعتیاد، تولید و توزیع مواد مخدر و مشروبات الکلی، سرقت، کلاهبرداری، کیف قاپی، خفت‌گیری	بیراهه‌ها، پول بی‌زحمت	درآمدهای مجرمانه	۱۴
گرفتن سید کالا یا جهیزیه با اسامی مختلف، کمک‌خواهی با بیماری‌انگاری یا با اهدافی غیرواقعی	سوء استفاده از خیریه‌ها؛ رقابت سیاه	زیاده‌خواهی	۸
کلاس‌های رها شده	تسکین بدون درمان؛ توانا نیست هر که دانا نیست	ترک تحصیل	۳

مضمون فراگیر درآمدهای مجرمانه: برخی از خانواده‌های مصاحبه‌شونده بگونه‌ای با چرخه مواد مخدر در ارتباط بودند. برای آنان که از سواد لازم و مهارت‌های خاص بی‌بهره و باید چرخ زندگی خود و خانواده را بگردانند، این مشاغل جایگزینی نابهنجار اما سودآور به جای کارهای پوزحمت و کم‌درآمد تلقی می‌گردد. بیکاری، نیازهای معیشتی، فراوانی و در دسترس بودن، عدم نظارت جدی و مستمر نهادهای قانونی، عدم سوددهی کافی مشاغل خرد و نبود کارگاه‌های آموزشی تخصصی کم‌هزینه با هدف توانمندسازی افراد در محله از جمله عوامل جذب آن‌ها به این فعالیت مجرمانه است. گرچه "بیراهه‌ها" از نگاه سیاست‌گذاران و مراجع حقوقی و قضایی بخشی از جرائم اجتماعی محسوب شده و سزاوار مجازات می‌باشند اما از زاویه دید مرتکبین آن، این‌ها "راه"، نوعی اشتغال و ابزاری برای درآمدزایی است. طبق نظریه فشار اجتماعی زمانی که میان اهداف تعیین شده افراد و ابزار قانونی دستیابی به آن‌ها، تضاد بوجود می‌آید، پدیده جرم اتفاق می‌افتد (Siegel, 2016). کد C4 می‌گوید:

"مواد مخدر یکی از مشکلات اساسی این محله است، خیلی‌ها در خانه درست می‌کنند، بارها به مسئولین شهرداری هم گفته‌ایم اما کار اساسی نمی‌کنند، هر از گاهی معتادان را جمع آوری و به کمپ می‌برند، بعد از مدتی آزاد و دوباره ادامه می‌دهند، ما از آینده جوانانمان می‌ترسیم. متأسفانه باغ ایرانی نزدیک ما که یکی از مراکز گردشگری است، تبدیل شده به مرکز خلاف و اعتیاد، بچه‌های ما اجازه ندارند آنجا بروند."

کد C2 اشاره نمود:

"خلاف‌های اجتماعی در این محله زیاده، چون شغل درست و مهارتی ندارند، اهل کار و زحمت هم نیستند، به سمت خلاف می‌روند. بعضی از کوچه‌های اینجا واقعا ناامنه، بخصوص در شب‌ها که دزدی و خفت‌گیری می‌شه، بیشتر آن‌ها معتادند، باید یک جوری خرج موادشان را دریاورند."

مضمون فراگیر زیاده‌خواهی: محله‌هایی که بافت سنتی و قدیمی خود را حفظ کرده و نهادهای خیریه در آن فعالند، امکان سوءاستفاده از حمایت‌های مردمی هم به چشم می‌خورد. آن‌ها این امر را نه زیاده‌خواهی بلکه به‌عنوان یک حق، عقلانیت پنهان و نوعی استراتژی مالی برای جبران محرومیت‌های خود تعبیر می‌نمایند. خلاء نظام مدیریتی یکپارچه میان نهادهای خیریه زمینه‌ای مناسب برای این امر است. "کد C5" اظهار می‌دارد:

"اینجا افراد با هم در گرفتن کمک‌ها رقابت دارند و با اسامی گوناگون از مراکز ما کمک می‌گیرند، برخی از کانال‌های مختلف جهیزیه گرفته و در شهرستان‌های خودشان می‌فروشند یا با جنس بهتر عوض می‌کنند، چون گاهی سرای محله هم به مناسبت‌های مختلف سبد کالا یا کمک‌های دیگر توزیع می‌کند."

مضمون فراگیر ترک تحصیل: پدیده ترک تحصیل، گرچه به‌علت نیاز خانواده به کار و درآمد بوده، اما از آن رو که تناقضی میان تحصیل و کار وجود ندارد و در بلندمدت نیز افراد بدلیل خلاء پشتوانه علمی قادر به داشتن مشاغل مناسب نمی‌باشند، عملاً امکان خروج آنان از چرخه فقر را دشوارتر ساخته، فلذا یک استراتژی فعالانه نابهنجار تلقی می‌شود. کد A7 می‌گوید:

"پسرم به خاطر بیکاری باباش مجبور به ترک تحصیل شد، دیپلمش را نگرفت و سر کار رفت، الان پشیمونه و می‌خواد درسشو ادامه بده."

۳-۱- استراتژی‌های منفعلانه

برخلاف استراتژی‌های فعالانه، در رویکردهای منفعلانه برخی خانواده‌ها علی‌رغم تمایل به رفاه بیشتر هیچ‌گونه تلاش معناداری برای خروج از فقر و یافتن راه‌هایی برای درآمدزایی بیشتر ندارند.

جدول ۵- مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و مفاهیم پایه احصاء شده از استراتژی‌های منفعلانه

مفاهیم پایه	مضمون‌های سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر	تعداد مصاحبه‌شوندگان
کمتر می‌خوریم؛ کمتر می‌پوشیم؛ کمتر سلامتی؛ کمتر شادیم	چو دخلت نیست، خرج آهسته‌تر کن؛ قناعت	کاهش هزینه‌های ضروری	۱۸
سبدهای کالا؛ تقاضای نقدی؛ جهیزیه	ما سزاوار کمکی؛ تکدی‌گری مدرن	چسبندگی به خیریه‌ها	۱۸
یارانه‌های نقدی؛ یک درآمد ثابت	حمایت‌های دولتی؛ وابستگی	اتکاء به یارانه‌ها	۱۸
کمک‌های خانواده، اقوام، آشنایان و همسایگان	انتظار از همه؛ ایستادن روی پای دیگران	وابستگی‌های نهادینه‌شده	۹
کمیه امداد امام خمینی؛ سازمان بهزیستی کشور؛ بنیاد شهید و امور ایثارگران	حمایت‌های استحقاقی رسمی؛ وظایف ساختاری	حمایت‌های نهادی	۳
مردم ما را نمی‌خواهند؛ خلاف‌ها را به ما نسبت می‌دهند؛ در خانه راحت‌تریم	شرمندگی درونی شده؛ احساس گناه و سربار بودن	عزلت‌گزینی	۸

مضمون فراگیر کاهش هزینه‌های ضروری: اولین اثر نامطلوب فقر در خانواده‌های آسیب‌پذیر، کاهش هزینه‌های ضروری زندگی آنان است. گفتمان مشترک همه مصاحبه‌شوندگان بی‌توجهی به بهداشت، سلامت جسم و روان و تاخیر در روند درمان انواع بیماری‌های جسمی و روانی به دلیل بالا بودن هزینه‌های درمان، عدم استفاده از مواد غذایی با کیفیت، پوشاک نامناسب به‌ویژه برای فرزندان، حذف تحصیل و عدم استفاده از مراکز تفریحی (بجز مراکز عمومی) بود. غالب آن‌ها به هزینه‌های گران نظام درمان و داروی کشور و عدم پوشش‌دهی مناسب بیمه‌های درمانی اشاره داشته، و لذا از قید درمان گذشته و با خیل بیماری‌های جسمی و روانی دست به گریبانند. کد A9 و دارای ۳ فرزند می‌گوید:

"من پول شیر خشک بچه کوچکم را ندارم، اصلاً بدنیا آوردنش اشتباه بود، اگر کسی را می‌شناسید لباس‌های دست دوم بچه‌گانه هم احتیاج دارم، بچه‌ام وقتی مریض می‌شه نمی‌تونم ببرمش دکتر، ویزیت خیلی گرونه، هیچ بیمه‌ای هم ندارم."

مضمون فراگیر چسبندگی به خیریه‌ها: مؤسسات خیریه در سازوکارهای اجتماعی و مدنی همه کشورها دارای جایگاهی رفیع و اصولاً فلسفه وجودی آن‌ها حمایت از اقشار آسیب‌دیده می‌باشد. اما گاه وابستگی افراد به این حمایت‌ها، مانع توانمندی، استقلال و رشد آنان می‌گردد. این وابستگی‌ها که گاه رنگ طلبکارانه بخود می‌گیرد، گرچه نیازهای کوتاه‌مدت آنان را به‌صورت حداقلی برآورده می‌نماید اما در بلندمدت کمکی به خروج آن‌ها از شرایط فقر نخواهد کرد. مفهوم "خیریه" غالباً حمایت‌های مستقیم نقدی یا کالایی را به اذهان متبادر می‌سازد، درحالی‌که می‌تواند گستره معنایی وسیع‌تری همچون "جامعه خیرین مدرسه‌ساز کشور"^۱ یا "مجمع خیرین سلامت کشور"^۲ را نیز شامل گردد. این مجامع به سطح عمیق‌تری از مفهوم "خیریه" وارد شده که به نیازهای بلندمدت و ریشه‌ای‌تر خانواده‌های آسیب‌پذیر توجه می‌نمایند. یقیناً با ارتقاء سطح دانش و سلامتی افراد، توانمندی‌های آنان نیز افزایش و به استقلال و رشد پایدار آن‌ها یاری می‌رساند. رویکردها و عملکردهای نهادهای خیریه در این محله نیازمند نوعی بازنگری و پالایش است تا در کنار فعالیت‌های فعلی به نیازهای اساسی‌تر خانواده‌ها مانند سرمایه‌گذاری در ایجاد مراکز بهداشت و سلامت، اشتغال‌زایی و یا کارگاه‌های آموزشی و مهارت‌آموزی حرفه‌ای نیز توجه گردد. کد A11 می‌گوید:

"من فقط با کمک‌های خیریه می‌تونم زندگی کنم، اگر آن‌ها کمک نکنند من نمی‌دونم باید چکار کنم، نه کاری بلدم نه مهارتی دارم."

مضمون فراگیر عزت‌گزینی: گوشه‌گیری یکی از رایج‌ترین رویکردهای اجتماعی منفعلانه در میان خانواده‌های مهاجر بوده، به‌ویژه در میان آنان که تنها از طریق یارانه، خیریه‌ها و حمایت‌های نهادی روزگار را می‌گذرانند. آن‌ها از مهاجرت ناراضی و خود را سرخورده و دچار نوعی دوگانگی شخصیتی شده‌اند. کد A5 با حالتی گریان گفت:

"شوهرم جانباز است، خودم بی‌سوادم، ما ۳ سالست به اینجا آمده‌ایم، اشتباه کردیم، اینجا همه چیز فرق دارد، ما نمی‌تونیم با این‌ها (اهالی بومی) قاطی شویم، اصلاً به چشم دیگه‌ای به ما نگاه می‌کنند، شاید برگردیم."

کد A12 هم اشاره کرد:

^۱. <http://jkh-madresesaz.ir>

^۲. <http://salamat-charity.ir>

"من با ۳ بچه گهگاهی کارهای خدماتی می‌کنم، بچه‌هایم خجالت می‌کشند، ما در شهرمان زندگی بهتری داشتیم، من اصلاً اینجا راحت نیستیم، دوستی نداریم، برای آینده بچه‌هایم نگرانم."

مضمون فراگیر اتکاء به یارانه‌ها: طرح هدفمندسازی یارانه‌ها به‌عنوان طرح تحول اقتصادی کشور در سال ۱۳۸۸ در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسید. گرچه این طرح در گذر زمان و مراحل اجرایی، در اهداف اولیه خود در حوزه گسترش عدالت اجتماعی و در راستای رشد و توسعه اقتصادی کشور ناکام ماند، امروزه یکی از منابع مهم مالی در خانواده‌های آسیب‌پذیر به شمار می‌رود. یارانه‌ها به‌عنوان حق مطالبه‌گری اقتصادی و اجتماعی اقشار آسیب‌پذیر از نهاد حکمرانی، امری بدیهی اما، اتکاء اقتصاد خانواده به آن، اگر منجر به انفعال افراد در مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی و کاهش انگیزه آنان برای کسب مهارت و توانمندی گردد، در نهایت کمکی به برون‌رفت افراد از شرایط فقر نخواهد کرد. یارانه‌ها اگر به‌جای پرداخت ناعادلانه فعلی، در زیرساخت‌های اقتصادی کشور و ایجاد فرصت‌های شغلی هزینه می‌شد، نقش مؤثرتری در توسعه عمومی کشور و رفاه اجتماعی اقشار کم‌برخوردار، ایفا می‌کرد. کد A3 با داشتن سه فرزند پسر بزرگسال که از او جدا شده‌اند، می‌گوید:

"من با کمک‌های خیریه، یارانه و همسایه‌ها زندگی می‌کنم، اما کمک آن‌ها هم کمه و کفاف خرجمون نمیده."

کد C5 می‌گوید:

"مواردی داریم که خانم‌هایی، شوهران‌شان آن‌ها را با بچه‌ها کرده و رفته‌اند، یارانه زن و بچه‌شان را هم نمی‌دهند."

مضمون فراگیر وابستگی‌های نهادینه شده: با در نظر گرفتن مختصات فرهنگی جامعه ما، حمایت اعضای خانواده، اقوام و آشنایان در زمان سختی و مشکلات نه تنها امر غریبی نیست، بلکه یکی از ویژگی‌های برتر و متمایز فرهنگی و اجتماعی ما نسبت به سایر جوامع است. اما اگر این حمایت‌ها دائمی و به یک رویه تبدیل گردد، در نقش یک مشوق منفی مانعی بر استقلال و خودباوری افراد تلقی و به ماندگاری آنان در فقر منجر می‌گردد. کد A11 دارای دو فرزند و همسری آلوده به مواد مخدر می‌گوید:

"زندگی ما از طریق خیریه، یارانه و کمک‌های خانواده و آشنایان می‌گذره، شوهرم اگر هم پول دربیاره، خرج موادش می‌کنه، هیچ کمکی به ما نمی‌کنه."

مضمون فراگیر حمایت‌های نهادی: طبق تحقیقات صورت گرفته کمتر از ده درصد از خانواده‌های آسیب‌پذیر پژوهش تحت پوشش و حمایت سازمان‌ها و نهادهای رسمی همچون سازمان بهزیستی و کمیته امداد امام خمینی قرار دارند. گرچه خانواده‌های مذکور از میزان حمایت‌گری این نهادها ناخرسندند، اما به گفته خودشان حلال بخشی از معضلات معیشتی آن‌ها می‌باشد. این حمایت‌ها معمولاً به‌صورت پرداخت مبالغ ماهانه نقدی، کالایی و یا کمک‌های درمانی و دارویی می‌باشد. قطعاً هدف ما، تقبیح سیاست‌های حمایتی دولتی و غیردولتی نبوده و آن‌ها در حیطه وظایف سازمانی خود موظف به انجام مسئولیت‌های قانونی و اجتماعی خود می‌باشند. بلکه گره زدن اقتصاد خانواده و مسیر رشد و توسعه آن‌ها به این حمایت‌ها و جایگزینی آن با مهارت‌آموزی و اشتغال، در بخش استراتژی‌های منفعلانه جای می‌گیرد. کد A4 دارای دو فرزند شاغل و همسری با آلودگی شدید به مواد مخدر می‌گوید:

"تنها ممر درآمدمان یارانه و خیریه و ۱ میلیون تومانی است که از بهزیستی می‌گیریم، شوهرم بیکاره، چون معتاده کسی هم بهش کار نمیده."

راهبردهای منفعلانه خانواده‌ها، شامل کاهش هزینه‌های ضروری زندگی، اتکاء به یارانه‌ها، کمک‌های کوتاه مدت خیریه‌ها و وابستگی به حمایت‌های رسمی و غیررسمی است. این سیاست‌ها غالباً جنبه واکنشی داشته و در بلندمدت قادر به کاهش چرخه فقر نمی‌باشند.

۱-۴- استراتژی‌های مشترک (هدف یا وسیله)

در پژوهش حاضر برخی از سیاست‌های منفعلانه با توجه به مقتضیات زندگی افراد میان دو گروه مشترکاً به کار می‌رود، مانند استفاده از خیریه‌ها، کاهش هزینه‌های ضروری زندگی و بهره‌گیری از حمایت افراد و گروه‌های رسمی و غیررسمی. نقطه افتراق خانواده‌ها در بهره‌گیری از راهبردهای فوق آن‌جاست که این مؤلفه‌ها در خانواده‌هایی با استراتژی‌های فعالانه خاصیت بازدارندگی نداشته، نگرش افراد به آن صرفاً "وسیله‌محوری" بوده و آن‌ها ضمن بهره‌گیری از ظرفیت‌های محیطی، فعالانه می‌کوشند تا با استفاده از همه بسترهای موجود راهی برای برون‌رفت از فقر بیابند، درحالی‌که در خانواده‌هایی با استراتژی‌های منفعلانه، حمایت‌های فوق "هدف‌محور" تلقی شده و افراد را از پویایی و کمال‌گرایی برای رهایی از فقر باز می‌دارد.

۲) استراتژی‌های نهادهای خیریه محلی در مواجهه با فقر

بر طبق تحقیقات صورت گرفته میدانی، چهار نهاد خیریه فعال محلی، نقش بسزایی در حمایت‌های مادی و غیر مادی از خانواده‌های مهاجر و آسیب‌پذیر محله ایفاء می‌کنند. این نهادها همگی بومی و دارای سابقه طولانی خدمت‌رسانی به خانواده‌های مذکور می‌باشند. در این پژوهش تلاش شده تا با بررسی سیاست‌ها و عملکرد این نهادها، نقش و جایگاه آنان را در کاهش فقر و رشد اجتماعی خانواده‌های آسیب‌پذیر مورد واکاوی قرار دهیم.

جدول ۶- مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و مفاهیم پایه احصاء شده از استراتژی‌های نهادهای خیریه محلی در محله ده‌ونک تهران

مفاهیم پایه	مضمون‌های سازمان‌دهنده	مضمون‌های فراگیر	تعداد مصاحبه‌شوندگان
هدفمند نمودن کمک‌های مردمی ابزاری برای اشتغال‌زایی، رفع نیازهای ضروری، مسئولیت‌سازی در ازای خدمات	سیاست‌های ترکیبی ماهی و ماهیگیری، عقلانیت مالی	صندوق‌های قرض‌الحسنه	۵
اطلاعات جامع از خانواده‌های هدف، ارتباط مستمر با اقشار آسیب‌پذیر، همکاری با سایر خیریه‌های محلی و غیرمحلی	اشراف به خانواده‌ها و نیازهای‌شان، چترهای پنهان و کم‌جان	پوشش دهی حداکثری	۵
سبدهای کالا، جهیزیه، حمایت‌های نقدی	ماهی دادن، اکنون‌محوری	نگرش‌های مسکن‌گونه	۵
جراحی‌های رایگان یا با تخفیف، معرفی به مراکز درمانی (محلی و غیرمحلی) و ارائه خدمات رایگان یا با تخفیف، کمک هزینه رایگان	عقل سالم در بدن سالم، خدمات درمانی	ظرفیت‌های سلامت‌محور	۵
کلاس‌ها و کارگاه‌های رایگان یا ارزان سوادآموزی، مهارت‌آموزی، کمک‌های اولیه، کسب و کار، فرهنگی و هنری، مشاوره‌های خانواده، اعتیاد و تحصیلی، برنامه‌های تفریحی	میان‌برهای کوتاه و در دسترس، فرهنگ‌سازی، توانمندسازی، سفره‌ای برای همه	هنرآموز زندگی	۵

مضمون فراگیر صندوق‌های قرض‌الحسنه: از بارزترین ویژگی‌ها و ابزار مراکز خیریه ایجاد صندوق‌های قرض‌الحسنه است. از محاسن این روش جمع‌آوری هدفمند کمک‌های مردمی به‌منظور مشارکت آنان در کاستن برخی از آسیب‌های مترتب بر فقر در خانواده‌هاست. این کمک‌ها گاه به‌منظور ایجاد فرصت‌های شغلی مانند خرید چرخ‌های خیاطی، دستگاه‌های مخصوص خشک کردن میوه‌ها و تهیه امکانات

پرورش قارچ در منازل و گاه برای رفع نیازهای فوری معیشتی مانند اجاره‌خانه و خرید لوازم ضروری زندگی پرداخت می‌گردد. برخلاف حمایت‌های نقدی که افراد ملزم به بازگشت آن نیستند، در این روش به آنان حس مسئولیت‌پذیری داده شده تا متعهد به بازگرداندن وام اخذ شده بدون سود باشند. چهار مرکز خیریه محلی، دارای صندوق‌های قرض‌الحسنه می‌باشند. کد C1 بیان می‌کند:

"ما در این پایگاه صندوق قرض‌الحسنه داریم که سرمایه آن ۲۸ میلیون، اما تاکنون ۶۰ میلیون تومان وام داده‌ایم، برای نیازهای درمانی و اجاره و جهیزیه و سایر احتیاجات ضروری مردم."

مضمون فراگیر پوشش‌دهی حداکثری: از آن‌جاکه مؤسسين و مدیران مسئول مراکز خیریه در محله فوق، بومی و دارای سابقه طولانی اقامت در آنجا بوده، از اشراف کامل اطلاعاتی به محله و خانواده‌های آسیب‌پذیر غالباً مهاجر، برخوردارند. این امر باعث پوشش‌دهی حداکثری این خانواده‌ها در دریافت حمایت‌ها و خدمات اجتماعی می‌گردد. کد C1 می‌گوید:

"ما با همه خیریه‌های محل در ارتباطیم و اطلاعاتمان را باهم رد و بدل می‌کنیم، در کمک به خانواده‌ها سعی می‌کنیم عدالت را برقرار کنیم و هر مرکز خیریه خانواده‌های خاصی را پوشش می‌دهد."

مضمون فراگیر نگرش‌های مسکن‌گونه: اصطلاح "ماهی دادن" یک استراتژی قدیمی و رایجی است که از دیرباز مراکز خدمات اجتماعی، مردم‌نهاد و خیریه با هدف کاهش فقر اقشار آسیب‌پذیر در پیش گرفته و می‌گیرند. آن‌ها با ارائه کمک‌ها و خدمات گوناگون بخشی از مشکلات افراد را در کوتاه‌مدت حل می‌نمایند. همه اعضای جامعه هدف ما دریافت‌کننده این حمایت‌ها بوده‌اند. C2 عنوان می‌کند:

"ما چاره‌ای نداریم، بالاخره عده‌ای نیازمندند، همین مقدار کالاها و کمک‌ها بخشی از نیازهای آنان را برآورده می‌کند. ما آمار همه را داریم، اما پیش آمده که خانواده‌ای با دو اسم مختلف زن و شوهر، از دو جا ۵ قلم جهیزیه گرفته‌اند، این‌ها باید لااقل به خودشان رحم کنند."

مضمون فراگیر ظرفیت‌های سلامت محور: با توجه به هزینه‌های فراوان حوزه درمان در کشور، معرفی خانواده‌های هدف به مراکز درمانی که بتوانند بخصوص در بخش‌های تخصصی به‌صورت رایگان و یا با تخفیف خدمات دریافت کنند، یکی از اولویت‌های مراکز خیریه محلی است اما به علت حجم بالای خانواده‌های آسیب‌پذیر با انواع نارسائی‌های جسمی و روانی، این حمایت‌ها گسترده و چشمگیر نیست. کد C3 می‌گوید:

"خدمات ما شامل کمک هزینه‌های درمانی خانواده‌های ضعیف، یا آن‌ها را به مراکز درمانی مانند بیمارستان بقیه‌الله معرفی می‌کنیم که به ایشان تخفیف دهند."

کد C4 اشاره نمود:

"ما در همین محله درمانگاهی داریم که با معرفی ما خیلی از خانواده‌ها به‌صورت رایگان مشکل‌شان حل می‌شود، حتی زایمان‌های مجانی هم داشتیم."

مضمون فراگیر هنرآموز زندگی: اقشار آسیب‌دیده‌ای که به‌علت بالا بودن هزینه‌های مراکز آموزشی (حتی سرای محله)، قادر به استفاده از آن‌ها نیستند، از امکانات و تسهیلات این نهادها بهره می‌برند. کد C1 بیان نمود:

"بیشتر کلاس‌ها و کارگاه‌های آموزشی ما که بعضی هنری و ورزشی هم هست، رایگانه، جدیداً برای بعضی از کلاس‌ها پول کمی می‌گیریم، در بعضی از جلسات ما مثل مشاوره‌های خانواده و اعتیاد که در مسجد برگزار می‌شود، تا ۲۰۰ نفر

هم شرکت می‌کنند، ما انواع کلاس‌ها را از آموزش خیاطی، بافندگی، چرم‌دوزی، کمک‌های اولیه و ساخت زیورآلات گرفته تا عکاسی، خوشنویسی، موسیقی، بررسی فیلم و کلاس‌های ورزشی مثل فوتبال هم داریم."

کد C5 می‌گوید:

"این محله کوچک، همه‌همدیگر را می‌شناسند، ما کلاس‌های آموزشی مختلفی داریم، هزینه‌ای ندارد، مردم بخصوص خانم‌ها و جوانان استقبال می‌کنند، چون قیمت این کلاس‌ها در بیرون گرانه و نمی‌توانند از عهده آن بربایند."

شکل ۱- شبکه مضامین استراتژی‌های مواجهه با فقر در خانواده‌های آسیب‌دیده محله ده‌ونک و نهادهای خیریه محلی

بحث و نتیجه‌گیری

اگر چه فقر گاه‌ها به صورت ناگهانی مانند ورشکستگی، افراد را درگیر خود می‌نماید اما معمولاً در طی زمان و در اثر ترکیب عوامل مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست‌محیطی و غیره افراد را به دام می‌اندازد. بخشی از این عوامل در حیطه رفتارها و تصمیم‌گیری‌های شخصی افراد و برخی به چگونگی سیاست‌گذاری‌های کلان و ساختار اقتصادی و اجتماعی جامعه بازمی‌گردد. صرف‌نظر از سطوح مختلف محرومیت‌های اقتصادی و اجتماعی در خانواده‌های هدف، نقطه مشترک آنان، فقر فرهنگی و نیاز به آموزش و آگاهی است که هم توسط نهادهای مسئول بدان توجه نشده و هم افراد از حداقل ظرفیت‌های موجود بهره نبرده‌اند. کد C2 می‌گوید: "در اینجا خانواده‌ها به تحصیل بچه‌های‌شان اهمیت نمی‌دهند، حتی وقتی معلم نهضت سوادآموزی به خانه‌شان می‌فرستیم که به خودشان مجانی آموزش بده، آن‌ها را به خانه‌شان راه نمی‌دهند." او اضافه می‌کند: "یکی از همین خانواده‌ها تقاضای ۶ میلیون تومان وام قرض‌الحسنه برای خرید کاپشن دخترش را داشته درحالی‌که کلی مشکلات درمانی دارند". یافته‌های پژوهش هم نظریه سرمایه انسانی فقر و ارتباط مثبت میان فقر و آموزش (Becker, 1964, Schultz, 1961) هم نظریه سرمایه اجتماعی و نگرش بورديو که سرمایه انسانی و فرهنگی می‌تواند منجر به سرمایه اقتصادی گردد و هم مطالعه کیفی (Flores, 2015) را تأیید می‌نماید.

برخی خانواده‌ها با گره زدن اقتصاد خود به حمایت‌های رسمی و غیررسمی مانند خیریه‌ها و یارانه‌ها، راهکارهای منفعلانه را در مدیریت معیشت خود برگزیدند. استراتژی چسبندگی به خیریه‌ها و اتکاء به یارانه‌ها، تأیید کننده نظریه رفتاری فقر، پژوهش‌های جانز (۲۰۱۴)، دزمووند (۲۰۱۲)، لطفی خاچکی و همکاران (۱۴۰۰) و صادقی (۱۳۹۵) می‌باشد. با توجه به به‌کارگیری استراتژی بهره‌گیری از حمایت‌های خیریه‌ای توسط هر دو گروه از خانواده‌ها (با استراتژی‌های فعالانه و منفعلانه)، پژوهش میرحسینی و همکاران (۱۴۰۲) که ارائه خدمات خیریه در مناطق محروم را موجب وابستگی "همه ساکنان و مانعی برای توانمندسازی افراد می‌داند را تأیید نمی‌نماید.

استراتژی صرفه‌جویی و کاهش مصرف خانواده، مؤید نظریه رفتاری و پژوهش کمی امندا و همکاران (۲۰۱۴)، و همچنین مطالعه لطفی خاچکی و همکاران (۱۴۰۰) است. استفاده از کمک‌های خانواده و آشنایان، پژوهش جانز (۲۰۱۴) و نظریه رفتاری، خود اشتغالی و تنوع درآمدی مجدداً نظریه رفتاری و پژوهش کلاسن و پاول (۲۰۱۳) و لطفی خاچکی و همکاران (۱۴۰۰) را تأیید می‌نماید.

در استراتژی درآمدهای مجرمانه، ساختار غلط اقتصادی، بیکاری و نبود مشاغل با درآمد کافی، عدم وجود کارگاه‌های مهارت‌افزایی تخصصی با هدف توانمندسازی افراد (به‌ویژه برای آقایان)، عدم نظارت مؤثر نهادهای قانونی در پیشگیری از جرائم اجتماعی و مبارزه جدی با آن، در دسترس بودن و سوددهی بازار مواد مخدر و تولید آسان آن‌ها در منازل، تعارضات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مهاجرین با جامعه میزبان، ناشناخته و در سایه بودن بسیاری از مهاجرین و عدم درهم آمیختگی اجتماعی آنان با ساکنان بومی و طبعاً امکان گریز آسان آنان از عواقب حقوقی عملکردشان و نیاز افراد به تأمین هزینه‌های روزافزون معیشتی، بسترمناسبی برای جذب افراد به انواع بزهکاری‌ها، خشونت‌ها و جرائم اجتماعی فراهم می‌نماید. استراتژی فوق مؤید نظریه‌های رفتاری و محرومیت نسبی و نیز پژوهش‌های پیری و همکاران (۱۴۰۳)، لطفی خاچکی و همکاران (۱۴۰۰) و پروین و درویشی فرد (۱۳۹۴) می‌باشد. استراتژی‌های تعامل اجتماعی و عزلت‌گزینی مؤید پژوهش لطفی خاچکی و همکاران (۱۴۰۰) و نظریه سرمایه اجتماعی می‌باشد. استراتژی تعامل اجتماعی با نظریه تاب‌آوری نیز همخوانی دارد. انتخاب "دهونک تهران" در منطقه ۳ شهری توسط جامعه هدف، پژوهش صادقی (۱۳۹۵) در گسترش افقی (حرکت بسمت حاشیه‌ها) را تأیید نکرد اما گسترش عمودی مسکن را (افزایش طبقات به خانه‌های غیرمجاز) تأیید نمود. ترجیح

خانواده‌های مذکور به زندگی در واحدهای محقرانه و بدون استاندارد در منطقه متمول نشین پایتخت به حاشیه‌نشینی، مؤید نظریه رفتاری فقر می‌باشد.

از آن‌جا که اقشار آسیب‌پذیر محله ده‌ونک تهران جزئی از مجموعه جامعه ما محسوب شده و قطعاً ساختار کلان اقتصاد کشور، رویکردها و عملکردهای نهادهای حاکمیتی در حوزه رفاه اجتماعی بیشترین نقش را در کیفیت زندگی آنان ایفاء می‌کند، با این حال می‌توان به راهکارهایی برای بهبود شرایط جامعه هدف اشاره نمود. نیازسنجی‌های مستمر و روزآمد خانواده‌های مهاجر توسط نهادهای معتبر، با توجه به جابجایی‌های مداوم خانواده‌های مهاجر و تغییر شرایط اقتصادی و اجتماعی آنان و محله، می‌تواند در تغییر بهینه شرایط اقتصادی و اجتماعی آن‌ها اثر گذار باشد. نظارت دقیق و مستمر قانونی برای پیشگیری و مبارزه با تولید و توزیع مواد مخدر در خانواده‌های مذکور که در حال حاضر مغفول مانده است. اصلاح سیاست‌ها و نظارت‌های بالادستی در جلوگیری از ساخت‌وسازهای غیرمجاز و باز نمودن گره کور معضلات حقوقی املاک بدون سند به‌عنوان یکی از موانع اساسی توسعه محلی که با اراده لازم و همکاری‌های مشترک همه نهادهای ذینفع از جمله سازمان شهرداری تهران، قابل اجرا است. همکاری و یکپارچگی نهادهای رسمی و غیر رسمی در سیاست‌گذاری، تسهیل و رفع موانع در جذب سرمایه‌گذاری‌های مختلف در بخش‌های عمومی، به‌ویژه در زیرساخت‌های اقتصادی با هدف اشتغال‌زایی و رشد و توسعه محلی، یک ضرورت فوری بشمار می‌رود.

نهادهای مدنی و خیریه محلی قادرند تا با اتخاذ سیاست‌های حمایت‌گرانه مشروط و هدفمند و هدایت راهبردی حمایت‌ها به‌سمت ایجاد اشتغال، پیشگیری از تن‌پروری، تشویق به مهارت‌آموزی، کار، توانمندی و استقلال آنان، در توانمندسازی پایدار خانواده‌های هدف و تغییر وضعیت نامطلوب فعلی آنان به وضعیت مطلوب اقتصادی و اجتماعی، بصورت مضاعفی اثرگذار باشند. نهادهای مذکور از پایگاه مردمی مناسبی برخوردار بوده و گرچه توانسته‌اند در حد بضاعت، با ارائه کلاس‌ها و کارگاه‌های مختلف آموزشی نقش بسزایی در توانمندسازی، فرهنگ‌سازی و ایجاد فرصت‌های شغلی در خانواده‌های هدف داشته باشند، اما جامعه مخاطب آنان معمولاً خانم‌ها بوده و دایره خدمات‌رسانی‌های ایشان (به جز حوزه درمان یا کمک‌های مستقیم) غالباً در کارآفرینی‌های خانگی است. آن‌ها قادرند تا با نیازسنجی‌های دقیق، سرمایه‌گذاری و به‌کارگیری ظرفیت‌ها و منابع مالی و انسانی خود، با ارائه خدمات پایدار و زیربنایی به مجموعه خانواده‌ها (به‌ویژه آقایان سرپرست خانواده) در رهایی آن‌ها از فقر نقش مؤثرتری ایفاء نمایند. هر گاه آن‌ها با رویکرد "ماهی دادن" این ظرفیت‌ها را در جهت حل نیازهای کوتاه‌مدت اقشار آسیب‌پذیر به کار گرفته‌اند، بستری برای کاهلی، وابستگی و عدم توانمندی ایشان مهیا و آنان را به اتخاذ استراتژی‌های منفعلانه و ماندگاری در فقر تشویق نموده‌اند، اما با رویکرد "آموزش ماهی‌گیری" و ارائه خدمات زیربنایی به افراد آن‌ها را به‌سمت مدیریت فعال و بهینه معاش سوق داده‌اند. سیاست‌ها و مداخلات خیریه صرفاً حمایتی، خطر باز تولید فقر را افزایش می‌دهد، در حالی که رویکردهای مبتنی بر مهارت‌آموزی، توانمندسازی، ارتقاء تاب‌آوری و سرمایه اجتماعی خانواده‌ها می‌تواند بستر ساز تغییرات اجتماعی بهینه و پایدار باشد.

تشکر و قدردانی

از همه مشارکت‌کنندگانی که به نحوی در شکل‌گیری پژوهش حاضر نقش داشته‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌گردد.

منابع

- الوانی، سیدمهدی؛ نقوی، میرعلی. (۱۳۸۱). سرمایه اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها. مطالعات مدیریت بهبود و تحول، ۹ (۳۳ و ۳۴)، ۳-۲۶.
https://jmsd.atu.ac.ir/article_4708.html
- پروین، ستار؛ درویشی فرد، علی اصغر. (۱۳۹۴). خرده فرهنگ فقر و آسیب های اجتماعی در محلات شهری (مطالعه موردی محله هرنندی). برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۶ (۲۳)، ۵۱-۸۹.
<https://doi.org/10.22054/qjsd.2015.1743>
- پیری، صدیقه؛ پروین، ستار؛ محمدی، محمدرسول. (۱۴۰۳). راهبردهای بقا در میان جوانان محله های محروم شهر کرمانشاه. بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۱۵ (۱)، ۹۷-۱۲۱.
https://ijsp.ut.ac.ir/article_100630.html
- حسنی، فرنود. (۱۴۰۳، ۲۰ اسفند). فقر با ایران چه خواهد کرد؟. عصر ایران. <https://www.asriran.com/fa/news/1043231>
- سام دلیری، کاظم. (۱۳۸۲). مطالعات پایه: سنجش محرومیت نسبی در نظریه تد رابرت گر. مطالعات راهبردی، ۶ (۲۲)، ۸۱۳-۸۲۹.
https://quarterly.risstudies.org/article_1035.html
- شهبازی، داریوش. (۱۴۰۱). از الهیه تا دروازه غار (ویرایش دوم). ماهریس.
- صادقی، علیرضا. (۱۳۹۵). زندگی روزمره تهیدستان شهری [رساله دکتری، دانشگاه تهران].
- صادقی، امیرعباس. (۱۴۰۳ فروردین). تعریف سواد از نظر «یونسکو» و اضافه شدن علم سواد رسانه ای. یادداشت منتشر شده.
<https://civilica.com/note/2685>
- لطفی، بهنام. (۱۳۹۸). مطالعه چالش های فراروی سمن های حمایتی برای مداخله در مسائل اجتماعی و بهبود وضعیت گروه های آسیب پذیر. جامعه پژوهی فرهنگی، ۱۰ (۴)، ۴۹-۷۶.
<https://doi.org/10.30465/scs.2020.4943>
- لطفی خاچکی، طاهره؛ اکبری، حسین؛ کرمانی، مهدی؛ و ایمانی جاجرمی، حسین. (۱۴۰۱). استراتژی های بقا در شرایط فقر، در میان افراد کم برخوردار شهر مشهد. جامعه شناسی کاربردی، ۳۳ (۱)، ۱۵۸-۱۳۳.
<https://doi.org/10.22108/jas.2021.128279.2088>
- محبی میمنندی، مصیب؛ ساسانی پور، محمد؛ شهبازین، سعیده. (۱۳۹۵). روند پژوهی مهاجرت داخلی در ایران طی سی سال اخیر (۱۳۶۵-۱۳۹۵) (گزارش شماره ۱۹۰۰۳). مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی. <https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1776690>
- میرحسینی، زهرا؛ پیش دار، ساناز؛ بیگ محمد بالانجی، نشمیل. (۱۴۰۲). چالش ها و مسائل انجام امور خیر در مناطق حاشیه نشین. مطالعات وقف و امور خیریه، ۱۸ (۱)، ۱۲۷-۱۰۷.
<https://doi.org/10.22108/ecs.2022.135360.1028>
- همتی، رضا؛ شمسی، محمد. (۱۴۰۳). تاب آوری در بستر فقر: مطالعه ای در میان دریافت کنندگان کمک های مالی از خیریه های شهر اصفهان. مطالعات وقف و امور خیریه، ۳ (۱)، ۱۱۱-۱۳۶.
<https://doi.org/10.22108/ecs.2025.143898.1129>
- Alvani, S. M., & Seyednaghavi, M. (2002). Social capital: Concepts and theories. *Management Studies in Development and Evolution*, 9(33/34), 9-26. [In Persian]. https://jmsd.atu.ac.ir/article_4708.html

- Amendah, D. D., Buigut, S., & Mohamed, S. (2014). Coping strategies among urban poor: Evidence from Nairobi, Kenya. *PLoS One*, 9(1), e83428. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0083428>
- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: An analytic tool for qualitative research. *Qualitative Research*, 1(3), 385–405. <https://doi.org/10.1177/146879410100100307>
- Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. University of Chicago Press.
- Bisung, E., & Elliott, S. (2014). Toward a social capital based framework for understanding the water-health nexus. *Social Science & Medicine*, 107, 88–89. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.01.042>
- Blank, R. (2010). Selecting among anti-poverty policies: Can an economist be both critical and caring?. *Review of Social Economy*, 61(4), 447–469. <https://doi.org/10.1080/0034676032000160949>
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. (pp. 241–258) Greenwood. https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf
- Braun, V., & Clarke, V. (2012). Thematic analysis. In H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, & K. J. Sher (Eds.), *APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2: Research designs* (pp. 57–71). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13620-004>
- Chua, R. T., Mosley, P., Wright, G. A., & Zaman, H. (2000). *Microfinance, risk management and poverty. Assessing the Impact of Microenterprise Services*. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/610041468743654905/pdf/wdr27900.pdf>
- Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. Harvard University Press.
- Davis, P., & Sanchez-Martinez, M. (2014). *A review of the economic theories of poverty* (Discussion Paper No. 435). National Institute of Economic and Social Research. https://www.niesr.ac.uk/wp-content/uploads/2021/10/dp435_0.pdf
- Desmond, M. (2012). Disposable ties and the urban poor. *American Journal of Sociology*, 117(5), 1295–1335. <https://doi.org/10.1086/663574>
- Eigbiremolen, G. O. (2018). Poverty trends and poverty dynamics: Analysis of Nigerian's first ever national panel survey data. *Journal of International Development*, 30(4), 691–706. <https://doi.org/10.1002/jdi.12644>
- Flores, A. F. (2015). *Development programs and livelihood strategies of residents in Altos de La Florida, Colombia* [Master's thesis, Northern Illinois University].

- Fontaine, L. (2012). The influence of the market on household survival strategies in preindustrial Europe. *Field Actions Science Reports*, 4, 13–16. <http://journals.openedition.org/factsreports/1543>
- Gurr, T. R. (1968). Psychological factors in civil violence. *World Politics*, 20(2), 245–278. <https://doi.org/10.2307/2009798>
- Hasani, F. (2025, March 10). What will poverty do to Iran?. *Asriran*. [In Persian]. <https://www.asriran.com/fa/news/1043231>
- Hemmati, R., & Shamsi, M. (2025). Resilience in the context of poverty: A study among recipients of financial assistance from charities in Isfahan. *Journal of Endowment & Charity Studies*, 3(1), 111–136. [In Persian]. <https://doi.org/10.22108/ecs.2025.143898.1129>
- Jahns, E. (2014). *Savings groups, shocks and coping strategies: The case of poor rural households in El Salvador* [Doctoral dissertation, Tufts University]. <http://hdl.handle.net/10427/014086>
- Klasen, S., & Povel, F. (2013). Defining and measuring vulnerability: State of the art and new proposals. In S. Klasen & F. Povel (Eds.), *Vulnerability to poverty* (pp. 17–49). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230306622_2
- Lotfi Khachaki, T., Akbari, H., Kermani, M., & Imani Jajarmi, H. (2022). Survival strategies of poor people in Mashhad city. *Journal of Applied Sociology*, 33(1), 133–158. [In Persian]. <https://doi.org/10.22108/jas.2021.128279.2088>
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. E. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543–562. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164>
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227–238. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>
- Mirhosseini, Z., Pishdar, S., & Beygmohammad Balaneji, N. (2023). The challenges and issues of charity work in marginalized regions. *Journal of Endowment and Charity Studies*, 1(1), 107–127. [In Persian]. <https://doi.org/10.22108/ecs.2022.135360.1028>
- Mohebbi Meymandi, M., Sasanipour, M., & Shahbazin, S. (2016). *A trend study of internal migration in Iran over the last thirty years (1986-2016)* (Report No. 19003). Islamic Parliament Research Center. [In Persian]. <https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1776690>
- Parvin, S., & Darveshifard, M. (2015). The subculture of poverty and social pathologies in urban neighborhoods (a case study of Darvazeh Ghar). *Social Development & Welfare Planning*, 6(23), 51–89. [In Persian]. <https://doi.org/10.22054/qjsd.2015.1743>

- Piri, S., Parvin, S., & Mohammadi, M. (2025). Survival strategies among the youth of disadvantaged neighborhoods in Kermanshah. *Journal of Social Problems of Iran*, 15(1), 97-121. [In Persian]. https://ijsp.ut.ac.ir/article_100630.html
- Sadeghi, A. (2024, April 2). *Definition of literacy from the perspective of UNESCO and the addition of media literacy science*. Civilica. [In Persian]. <https://civilica.com/note/2685>
- Sam Daliri, K. (2004). The assessment of relative deprivation in Ted R. Gurr's theory. *Strategic Studies Quarterly*, 6(22), 813-829. [In Persian]. https://quarterly.risstudies.org/article_1035.html
- Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Siegel, L. J. (2016). *Criminology: Theories, patterns, and typologies* (13th ed.). Cengage Learning.
- Thompson, K., van der Kamp, D., Vader, S., Pijpker, R., den Broeder, L., & Wagemakers, A. (2023). Experiences of resilience during the COVID-19 pandemic: A qualitative study among high and low socio-economic status individuals in the Netherlands. *SSM - Qualitative Research in Health*, 4, Article 100322. <https://doi.org/10.1016/j.ssmqr.2023.100322>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2024). *The Sustainable Development Goals report 2024: Factsheet*. https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2024/2024_Factsheets.pdf
- United Nations. (2016, February 12). *Poverty remains world's biggest challenge, Social Development Commission chair says as session concludes* [Press release]. <https://press.un.org/en/2016/soc4837.doc.htm>
- Winter, I. (2000). *Towards a theorised understanding of family life and social capital* (Working Paper No. 21). Australian Institute of Family Studies. <https://aifs.gov.au/all-research/research-reports/towards-theorised-understanding-family-life-and-social-capital>